НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 8 (17337)

2007 чылдың ЯНВАРЬ 25, четверг

Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 15.10. Садар өртээ 4 рубль.

ДИПЛОМНАРНЫ ТЫВЫСКАН

Красноярскиниң В.Астафьев аттыг педагогика институдунуң Кызылда салбыры баштайгы доозукчуларын белеткээн. Январь 22-де институттуң ректору Николай Дроздов төөгү башкылары болур 17 доозукчуга дипломнарны тывыскан.

Ректор байырлыг байдалга дипломнарны тыпсыры-биле Красноярск хоорайдан албан кылып чедип келген. Байырлыг болуушкун-биле башкыларны болгаш студентилерни Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак, эртем, өөредилге черлериниң болгаш аныяктар политиказының сайыды Лидия Ондар, Тыванын күрүне университединиң ректору Николай Дубровский, төөгү эртемнериниң доктору Зоя Доржу олар байыр чедирген. Красноярск университеди-биле Тыва шагдан бээр эпнайыралдыг харылзаалыг, ооң ачызында республиканың башкылар одуруу бедик мергежилдиг хөй кадрлар-биле четчелеттинип келген. Красноярск университединиң Тывада салбыры ам дараазында доозукчуларны белеткеп турар – ол дээрге ховар дээн мергежилдиң кижилери — олигофренопедагогтар болгаш психологтар-дыр. Чоокку үеде Красноярск университединиң филиалының студентилери Красноярск башкыларының лекцияларын, ректор Николай Дроздовтуң чугаазы-биле алырга, он-лайн чуруму-биле дыннап турар апаар чадавас. Бо удаада краснояржылар бодунуң филиалынга спутник антенназын белекке берген.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының ЧАРЛЫЫ

Республикага бедик мергежилдиг специалистерни белеткээринге салыышкыны база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Красноярскиде күрүнениң В.П. Астафьев аттыг педагогика университединиң Кызыл хоорайда төлээлел чериниң директору **Майя Дадаровна ДОРЖУНУ** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2007 чылдың январь 22, № 18.

СОЦИАЛ АЖЫЛДАКЧЫЛАР СЪЕЗДИЗИ БОЛГАН

Чоокта чаа Москвага Россия Федерациязының Социал педагогтар болгаш социал ажылдакчылар эвилелиниң ийиги съездизи болган, аңаа Россияның бүгү регионнарындан 400 ажыг делегаттар киришкен. Съездиниң ажылынга бистиң республикадан Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының комитет даргазы, Россия Федерациязының социал ажылдакчылар ассоциациязының даргазының оралакчызы С.М.Ооржак киришкеш келген.

Шуулганга Президент Владимир Путинниң, Чазак даргазы Михаил Фрадковтуң, Федерация Чөвүлелиниң, Күрдуманың, Бүгүделегейниң база дыка хөй Европа, Азия чурттарының социал ажылдакчылар ассоциацияларының байыр чедириишкиннерин номчаан.

Аңгы-аңгы айтырыгларга илеткелдерни кылган. Чижээ, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының ажыл-чорудулгазының дугайында, социал угланыышкынныг күрүнени тургузарынга хөй-ниити организацияларының ужур-дузазының дугайы, Москва облазының социал албанының хөгжүлде чадаларының дугайында илеткелдерни кылган.

Съездиниң киржикчилери Москва хоорайның чагыргазының ургларның болгаш өг-бүленің социал деткимче программазы-биле танышкан. Оон аңгыда Бүгү-делегейниң социал ажылдакчылар ассоциациязының үндезилекчилериниң бирээзи Андрей Муравьев-Аппостолдуң өөнүң ишти, Швейцарияда чурттап турар КНОнуң социал ажылдакчылар ассоциациязының даргазы Эмма Муравьева-Аппостолдуң чугаазы киржикчилерниң сонуургалын кыптыктырган.

Ол ышкаш даштыкыдан аалчылар: Кореяның ассоциациязының президентизи Сунг Уи Кимниң, Великобританияның социал ажылдакчылар ассоциациязының президентизи Рэй Джонсоннуң социал эп-сеткил каттыштырылгазының дугайында илеткелдерин чыылганнар дыка сонуургаан.

База ол ышкаш Кемеровонуң кырып назылааннары-биле социал-психологтуг ажыл дугайында Кемерово хоорайның мэри И.Ф. Федоровтуң чугаазында ажыктыг үүлдер хөй болган. «Суурларга социал ажыл – Россияның социал хөгжүлдезиниң кол кеззэ», «Россияның ургларның социал камгалалының хевири», «Россияга социал педагогиканың хөгжүлдези болгаш кедизи» деп илеткелдер солун болгаш ажыктыг болган.

Съездиниң делегаттары социал политиканың кол стратегтиг кедизин, чурттакчы чоннуң чаагай чоруунуң өзүлдезинче угланган хемчеглерни, демографияның, өөредилгениң, кадык камгалалының, чурттаар оран-сава-биле хандырылганың, чурттакчы чонга чедингир болгаш шынарлыг социал ачы-дуза чедирилгезиниң нарын айтырыгларының шиитпирлерин деткээн.

Социал адырда бар нарын айтырыглар хөй кезиинде чедимче чок байдалдардан хамааржыры онзалап демдеглеттинген: российжилерниң хөй кезиинде ядыытүреңги чорукту чоорту эвээжедириниң чадазы, чурталга оран-сава айтырыгларының шиитпирлеттинмейн турары, аныяктар болгаш ургларның мөзү-бүдүжүнүң кудулап турары, чедимче чок өг-бүлелерниң санының көвүдеп турары болгаш оон-даа өске.

Социал адырда өскерилгелер, ылаңгыяда Россияның регионнарында, кол кезиинде чедимче чок курлавыр хандырылгазының түннелинде шаптараазыннарга таваржып турар. РФ-тиң субъектилериниң социал адырны сайзырадырынче угланган бюджеттери дыка ылгалдыг, ол бир-ле дугаарында социал хандырылга системазының байдалынга болгаш кижилерниң чурталга байдалынга салдарлыг.

Бистиң корр.

ҮЛЕГЕРЛИГЛЕРГЕ ААЛДАП ЧЕТКЕН

Кызыл хоорай болгаш Кызыл кожуун — январьның сөөлгү хонуктарында республиканың муниципалдыг өөредилге удуртукчуларының болгаш суур, суму удуртукчуларының өөредилге эртер кол шөлү болу берген. Сөөлгү ийи неделяның дургузунда мурнады хөгжүдер «Көдээ ажыл-агый», «Чурттаар оран-сава», «Кадыкшыл», «Өөредилге» национал төлевилелдерге хамаарыштыр семинарлар эрттирери планнаттынган. «Кадыкшыл», «Өөредилге» төлевилелдериниң семинарлары чедиишкинниг доозулган. Бо айның кол болуушкуну ук төлевилелдерниң күүселдезиниң түннелдерин чонга чедирери болур.

Вторникте Кызылга «Өөредилге»национал төлевилелдиң боттанып турарынга тураскааткан семинар болуп эрткен. Аңаа республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының администрацияларының удуртукчулары, кожууннарның болгаш хоорайларның төлээлекчилер Хуралдарының даргалары, суму даргалары, республиканың өөредилге муниципалитеттер органнарының удуртукчулары киришкен. Семинар бедик деңнелге эрткенин демдеглээр апаар, ында бо хемчегниң кол организатору – ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының киирип турар үлүгхуузу улуг. Оон аңгыда школа, лицей директорларының, ургларның албан черлериниң эргелекчилериниң кызымаккай ажылын база айтыры чугула.

Семинар өөредилге чаңчыл езугаар ургларның өөредилге албан черлерин сонуургап көөрүбиле эгелээн. Семинарның киржикчилери республика болгаш күрүне лицейлеринге, № 1 школага, № 15 лицейге, өскүс ургларның школа-интернадынга, Кур-Чер, Сукпак ниити билиг школаларынга, Кызылдың болгаш Каа-Хем суурнуң дугаары 3, 5 ургларга садтарынга чедип, оларның амыдыралы-биле танышкан. Арга-дуржулга солчулгазының түннелинде бо коллективтерде «Өөредилге» национал төлевилелдиң боттанып турарының онзагайын магадаан.

№ 15 лицейниң директору Светлана Ощепкова.

Кызылдың № 15 лицейинге семинарның киржикчилерин байырлал езузу-биле кеттинген өөреникчилер–гусарлар уткуп алганы солун. Лицейниң директору Светлана Ощепкова келген аалчыларга лицейниң ажыл-амыдыралын тайылбырлап, үгле чедиишкиннери-биле эвес, а бергедежип турар ай тырыгларынга хамаарыштыр база ажык чугааны кылган. Ойнаар автоматтарлыг оюннарның уржуундан болу бээр берге байдалдан ургларны адырарының, берге кижизидилгелиг уруглар-биле ажылды, чедимче чок өг-бүлелер-биле ажылды ол семинаржыларга чугаалап берген. Бо лицейде үлегерлеп алыр үүлдер-ле хөй дээрзин семинарның киржикчилери чажырбаан: ында немец культура төвү чедиишкинниг ажылдап турар, уруглар Германияда школачылар-биле харылзажып турар, Кызылдың № 9 школа-гимназиязы-биле быжыг харылзаалыг, эки өөредилгелиг лицейжилерни Америкага өөренир кылдыр чорудуп турар. Бо бүгү Тыва Республиканың Чазааның кичээнгейиниң ачызында болуп турарын директор демдеглээн. Республиканың аңгы-аңгы булуннарындан келген башкы коллегалары лицейниң адаие чөвүлелиниң ажылын, ону организастап турарын сонуургап, олардан үлегер ап өөренирин өөрүшкү-биле демдеглээннер.

Республика лицейи семинарның киржикчилерин эң-не хүндүлүг аалчылар кылдыр уткаан. Бо лицейниң онзагай чүвези үүл дээрге, ында колдуунда республиканың кожуун, сумуларындан келген ургларның өөренип турары. Мында үгле өөредилгеже эвес, а ургларның хостуг үезин организастаарынче база улуг кичээнгейни салып турар. Лицейжилер магалыг байдалда, эки өөренип-чурттап турарын аалчылар көрген.

Семинарның киржикчилери.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Март 11-де — катап соңгулдалар

ТР-НИҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КАНДИДАТТАРЫНГА ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палаталарының депутаттарының ийиги чыыжының катап соңгулдаларынга бүрүткеткен кандидаттарга болгаш соңгулда каттыжыышкыннарынга соңгулда хоойлужудулгазынга дүүштүр 2007 чылдың февраль 20-ден март 9-ка чедир халас болгаш өртектиг суртаал материалдарын парлаарынга солуннуң ниити шөлүнүң 10 хуузун бээрин «Шын» солун редакциязы дыңнадып тур.

Өртектиг материалдар парлаар бир дөрбелчин сантиметр солун шөлүнүң өртээ мындыг болур: ***бирги арынга—40 рубль, солуннуң иштики арыннарынга—30 рубль.***

Солунга парладыр суртаал материалдарын үнер хүнүндөн ийи хонук эрте редакцияга дужаар.

Бир эвес суртаал материалдары соңгулда, массалыг информация чепсектериниң болгаш реклама дугайында хоойлужудулгага удурланышкак болур болза, ону парлаарындан ойталаар эрге редакцияда бар.

Чоннуң үнү

АЖЫЛДААР СИЛЕР БЕ, ДЕПУТАТТАР?

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутадынга соңгудуп алгаш, ажылгыр үезинде хып дээн аныяк эрлер үш ай ажыг үеде ажылче үнмеске, оларны кым-даа хай деп шыдавас, оларга хамаарыштыр шиитпирлиг хемчеглер албас кандаай чоор. Ону кончуг четпес деп санап турар мен. Кандыг-даа ажыл эгелиг болгаш төнчүлүг эвес чүве бе?

Бөдүүн кижи 400 рубль шын эвес чарыпкан болза, дораан-на сегирип алыр болгай, а В.Оюн 40 млн. чыгам күрүне акшазын өскээр самчыгдаптарга, кандыг-даа хемчээн албаска, кижи кайгаар чүведир. Черле ынчаш бо Оюн удурткан депутаттар хай-чагырга чок барган улус-тур.

Эрткен чылын республиканың бюджедин Хоойлужудулга палатазы бадылавайн туруп бээрге, ынчан Оюнга «Чазакка удур аажылаашкынның кажан-даа эки үвеге чедирбес. Чаасканн Улуг-Хемни дедир аксып-даа шыдавас сен, оваартынып көр, дуңмай» деп аныяк кижиге солун дамчыштыр сүмелеп-даа турган мен. Ол багай аажызын ам-даа уламчылап турары бо-дур. Палатаның бирги организастыг сессиязының ажылынга киржиринден сес удаа ойталап кээрге, ону черле чүү деп чугаалаар боор? Бодунуң төрел чонунга, ооң Чазаанга удурланып турары ол-дур деп чемелелди бээри эң-не шын болур ужурлуг. Бо мөзүү-биле улуг Россияга бичии Тыванның ат-алдарын кудуладып турар-дыр. Оюн баштаан кезек бөлүк кижилер бүгү назынында депутаттаар эвес, даарта хүн база бар, ону утпаңар. Бистер, соңгукчулар, силерден ажылдаар азы ажылдавас силер бе деп шыңгыызы-биле айтырар, негээр үевис келген. Хоойлу-дүрүмге чагыртыр, чонуңарның эрге-ажыын ханы билир болзуңарза, төлептиг бараан болуңар, үүгле бодуңарга ажыктыг ажыл-херээңер, салган сорулганарны шиитпирлеп алыр дээш бо багай үүлеңер уламчылаар азы ажылдаар күзелиңер чок болза, соңгукчуларга ындыг депутаттарның ажыы-даа чок.

Биче-оол СОЯН.
Тес-Хем кожуун, Куран.

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазында

БЮДЖЕТТИҢ САЙГАРЫЛГАЗЫ

Бюджет хуралы.

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада салбырындан соңгуткан Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары 2007 чылда ТР-ниң республика бюджединиң дугайында республика хоойлузунуң төлевилели-биле январь 22-де таныжып, сайгарып көрген. Республиканың күүсекчи эргечагырга органының талазындан сайгарылгага ТР-ниң экономиктиг хөгжүлде сайыды Г. Балакина, тудуг болгаш чурталга-коммунал ажыл-агый сайыды А.Свинцов, саң-хөө сайыдының оралакчызы У.Даваа киришкен.

Бо хемчегни депутаттар боттары «бюджеттиң ноль (нулевой) номчулгазы» деп санааш, парламент ажылдавайн турар-даа болза, чоннуң соңгааны депутат бүрүзү бо чылдың болгаш ооң дараазында чылдарда республиканың саң-хөө база экономика талазы-биле политиказын долу хемчээлдии-биле билген турар ужурлуг дээрзин демдеглээннер. Ол ышкаш чаңгыс демнигжилер шак мындыг консультация ужуражылгалар бюджетти палатага езулуг чугаалажы берген үеде айтырыгны дүрген, чогумчалыг шиитпирлээринге дузалаар дээрзинге бүзүрелин илереткен.

Бюджетти тургузарының үндезини болур республиканың 2006 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш бурунгаар үндүрген түннелдерин, Тыванның 2007 чылда болгаш 2009 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң прогнозун, инвестиция программазын, бюджет болгаш үндүрүг политиказының угланыышкыннарын депутаттар сайгарып көрген.

Депутаттар республиканың 2007 чылда бюджет хоойлузунуң төлевилели болгаш өске-даа чугула документилер-биле танышкаш, оларга хамаарыштыр боттарының саналдарын, бодалдарын чугааланнар. Ылаңгыя инвестиция программазының сайгарылгазынга идепкейлиг киришкеннер.

Бистиң корр.
Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

Республиканың лицей-интернадында

Январь 23-те «Өөредилге» национал төлевилелдиң шугумубиле республиканың кожууннарындан 180 санныг улус өөредилгезиниң төлээлери Кызылга кээп, 8 бөлүкке чарлып алгаш, Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путинниң грантыларын алган өөредилге черлеринге чедип, ажыл-амыдыралы-биле танышкан.

Эрзин, Таңды, Кызыл кожууннарның төлээлери Тывада база бир сураглыг өөредилге черлериниң бирээзи республиканың лицей-интернадынга чедип, ында өөредилге-кижизидилге ажылыбиле таныжып, сонуургап көргеннер.

Чылдың-на бо лицейниң доозукчулары быжыг билигмергежилди чедип алгаш, Россияның болгаш даштыкы чурттарның өөредилге черлеринче кирип ап турар. Ооң көскү чижээнге баштайгы доозукчулар Белек Куулар, Александр Папын, Марат Монгуш болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Белек Куулар Стамбулдуң машина-тудуг университедин дооскаш, Подмосковьеде россий-түрк бүдүрүлгениң кол инженери болуп ажылдап эгелээн. Ооң-биле кады Тывага ажыл чок турган төрелдери, эш-өөрү ниитизи-биле 34 чаңгыс чер-чурттуглары ажылдап турар.

Бо чылын лицейниң 43 доозукчузунуң аразындан 5 кижи Индия, Кыдат, Моол база Турцияның өөредилге черлеринче кирип алган. Амгы үеде лицейниң өөреникчизи Айдаш Донгак Америкада стажировка эртип турар. Удавас, Шагаа байырлалын таварыштыр Американың Каттышкан Штаттарының Россияда элчин черинден Бриджит Герстенге баштаткан аалчылар келирин лицейниң удуртулгазы манап турар.

Республиканың лицей-интернадының директору Ирина Биче-оолдуң чугаазы-биле алырга, ук өөредилге черинде 12 башкы эртем кандидады аттарны камгалап алган. 13 дээди категорияның, 7 бирги категорияның башкылары лицейде ажылдап турар. Бо бүгү чедиишкиннери дээш республиканың лицей-интернады Россияның Президентизи Владимир Путинниң грантызы 1 млн. рубль түннүг шаңнал акшазынга төлептиг болган. Ук акша-хөреңгини компьютер клазы болгаш интерактивтиг самбыраны садып алырынга чарыгдаан деп лицейниң директору Ирина Биче-оол тайылбырлап турар.

Лицейниң директору Ирина Биче-оол (оң талазында) төлээлерге тайылбыр кылып турары.

Мерген ОНДАР.
Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

Суд приставтарында

ӨРЕ ТӨЛЭЭРИНДЕН ОЙТАЛААРЫ — БОТКА ШҮҮДЕЛ

Сөөлгү чылдарда Суд приставтарының федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелинче тускай төлээлеткен органнардан административтиг торгаалдарны албадал-биле төледип бээриниң талазы-биле күүселде хуудустарының кээри көвүдеп турар.

Бистиң республикада өрезинден быдаар, аргалыг-ла болза, төлевезин кызыдар ак сеткилдиг эвес улустар ам-даа бар, ындыг-даа бол, хоойлу-дүрүм дээрге, хоойлу-дүрүм-не болгай, ынчангаш өрелерни төлээри албан дээрзин суд приставтарының сан-фактылары айтып турар.

2006 чылда административтиг торгаалдар тырттырарының доктаалдар саны 27 хууга көвүдээн, ынчалзажок күүсекчи суд приставтары корум-чурум үрекчилерин кыңчыктырбайн, оларның хөй кезииниң өрелерин төлеттирип турар. Ниитизи-биле 25,5 млн. рубльди тырттырарының 11677 херектериниң 9595 доктаалын күүсеткеш, 17 млн. рубльди тырткан. Шак ынчалдыр административтиг торгаалга онааткан 10 корум-чурум хажыдыкчыларының тозунуң өрелерин тырткан бооп турар.

Административтиг корум-чурум үүлгедиглериниң дугайында кодекс езугаар алырга, 86 ведомстволарның албан-дужаалдыг кижилери бодунуң эрге-хүлээлгелериниң кызыгаары-биле административтиг протоколдарны тургузар болгаш херектерни көөр эргелиг. Административтиг корум-чурум хажыдыышкыны дээш онаар эң нептереңгей кеземче торгаал бооп турар болгаш ону төлээринден ойталаарының кандыг-даа аргалары дөмей-ле хилис баар.

Хоойлу тургузукчузу мындыг байдалды база даап бодаан болгаш Административтиг корум-чурум үүлгедиглериниң дугайында кодекстиң 20.25 үүлүнүң 1 кезээнде «Административтиг торгаалды бо кодексте көрдүнгени езугаар хуусаада төлевээни дээш төлеттинмээн административтиг торгаалдың кырынга ийи дакпыр ол хире торгаалды азы болза, 15 хонук чедир хуусаада административтиг хоругдалды онаарын» айыткан. Ынчап кээрге, үезинде торгаал төлевээн хамаатылар административтиг чурум езугаар хосталгазын казыдып болуру анаа хоозун сөстер эвес-тир, ындыг таварылгалар бистиң республикага болган дээрзин айтыр апаар.

Суд шиитпирлерин болгаш өске-даа органнарның актыларын күүседип турар үеде суд приставының хоойлу езугаар негелделерин күүсетпези, күүсекчи суд приставының ажыл-чорудулгазынга шаптыктааны, медээлер бербээни, күүсекчи суд приставының кыйгыртыышкынынче чылдагаан чок келбейн баары болгаш ак сеткилдиг эвес хамаатыларның өске-даа хөделиишкиннери административтиг корум-чурум үүлгедиглеринге хамааржыр. Күүсекчи суд приставтары өрелиг улустарның шак ындыг чоруун кичээнгей чок арттырбас болгаш оларга хамаарыштыр административтиг корум-чурум хажытканының дугайында протоколдарны тургузуп турар. 2006 чылда бистиң республикага 466 шак ындыг хажыдыышкыннар илереттинген болгаш оларны эптештирилге судьялары сайгарып көрген. Корум-чурум хажыдыкчыларының хөй кезииннге 300-тен 2000 рубль чедир торгаал хевириниң административтиг харыысалгазын онааган. 22 хамааты 3-тен 15 хонук чедир административтиг хоругдалга онаашкан.

Моон алгаш көөрге, суд приставтары суд шиитпирлерин база өске-даа органнарның актыларын күүседип турар үеде азы судтарга, суд чорудулгазының үезинде корум-чурум тудуп турар үеде шаптык кадары үүгле ботка шүүдел болур дээрзин билзе чогуур. А бир эвес административтиг харыысалгага онаашкан болзуңарза, ол торгаалды бир ай хуусаа иштинде төлептерин кызыдыңар, а төлевээн таварылгада, торгаал төлээриниң доктаалын үндүрген орган ону суд приставтарының албанынче чорудупса, ынчан оон дезип, чаштынып-даа, ойлаан-даа ажыы чок. Өрелерни албадал-биле төледир чорудулга үезинде оон былдаар кандыг-даа арга чок дээрзин билзе чогуур. Оон аңгыда, торгаалда өрезин эки тура-биле төлевээни дээш күүсекчи суд приставы баштайгы торгаалдан 7 хууну чыылда хевиринге немелде торгаал кылдыр салып болур. Бо бүгү хөреңги республиканың бюджединиң орулгалыг кезээнче кирер.

Күүсекчи суд приставтарындан дезип, чаштынар эвес, а харын тургустунуп келген нарын айтырыгларны сайзыраңгай аргабиле шиитпирлээр аргазын тыварын номчукчуларга күзээр ийик бис. Өрелиг кижи торгаалды суд приставтарының албанынга кандыг-ла-бир хомудалдыг болгаш төлевейн турар эвес, а аңаа торгаал төлээр кылдыр шиитпир үндүрген суд болгаш өскедаа органнарның шиитпиринге чөпшээрешпес болгулаар таварылгалар база тургулаар. Бо таварылгада, хамааты ол шиитпирге хамаарыштыр үстүкү органнарже азы судче доктаалга хамаарыштыр хомудал киирип болур. Суд чаргызы төнген соонда ол шиитпирни күштүг хевээр кылдыр арттырган таварылгада, күүсекчи бүдүрүлгени катап оттургаш, торгаалды тыртарын уламчылаар, а бир эвес хамааты бодунуң буруу чогун бадыткап шыдаан болза, күүсекчи бүдүрүлгезин соксадыр.

Төнчү сөс кылдыр, номчукчуларга хоойлу-дүрүмну кезээде сагып чоруурун, а өрелиг улуска өрезин төлээринден ойталавазын күзээр-дир мен.

Геннадий МИХАЙЛИК,
ФСПА-ның ТР-де Эргелелиниң удуртукчузунуң оралакчызы.

Хүннүң чугула темазынга

ХООЙЛУ МУРНУНГА ДЕҢ ЭРГЕЛИГ БИС

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржактың Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарынга Кыйгырыын номчуп таныштым. Чазак Даргазы бо кыйгырыында РАП-тан соңгуткан депутаттарны сессияның ажылынга киржип, депутат албан-хүлээлгезин күүседип киреринче, республиканың чурттакчы чонунуң ажыл-ижинге, амыдыралынга хамаарышкан хүн бүрү чугула айтырыгларны, ылаңгыя 2007 чылдың бюджединиң төлевилелин чугаалажырынче кыйгырган турган. Бо удаада РАП-тан соңгуттурган, Оюн баштаан депутаттар ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бирги организастыг сессиязынче 8 удаа келбээн.

Василий Оюн, ооң талалакчылары солуннарга, телевидениеге интервью бергеш, бюджетти чогуур үезинде хүлээп алырынга шаптыктаанын агартынар сорулганы салып, чонну, соңгукчуларны, будулдурарын оралдажып турарлар. Бо талазы-биле Чазак Даргазы бодунуң Кыйгырыын хуузунда эрге-ажыын бодаваан, республиканың бурунгаар хөгжүлдезинче, чоннуң амыдыралын экижиде-ринче угландырган деп чүве кижи бүрүзүнге билдингир.

Хоойлужудулга палатазының депутады В.Оюн бюджет дугайында хоойлуну хүлээп албаска-даа ажырбас, республика ай санында он ийиниң бири акшаландырыышкынның күсели-биле чурттай бээр деп турар-дыр. Бюджет дугайында хоойлуну В.Оюн кончуг эки билир хирезинде, ону кара өжегээр ынчаар тайылбырлап турар. Чазак Даргазы бодунуң Кыйгырыында ол дугайында тодаргайы-биле чугаалап турар. Бир дугаарында, инвестиция программазын боттандырары чедип алдынмас. Ол программаның артында ажыглалга кирер база тудуун чаа эгелээр тудуг объектилери чүгле ол дээш туруп алыр болгаш дыка хөй тудугжулар ажылдаар аргашинээн чидирер апаар. 2005 чылда бюджетти май айда хүлээп алгаш, кайы хире каража-когаралга таварышкан ийик бис. Амгы Хоойлужудулга палатазының депутаттары база ону катаптаарын күзеп турары билдинип келген.

Бюджетти үезинде хүлээп албайн бааргa, республиканың орукчулары кончуг берге байдалга таваржыр бис. Мен борта мындыг чижекти киирип көрейн. 2006 чылда республиканың иштики автооруктарын ажаап тударынга 42 млн. рубль көрдүнген турган, бир айда 3,5 млн. рубльди автооруктарны ажаап тударынга ажыглап турган. 2007 чылдың бюджединде автооруктарны ажаап тударынга 54 млн. рубль көрдүнген, бир айда 4,5 млн. рубль ажыглаар ужурлуг бис. Ам херек кырында бюджет бадылаттынмаан, ынчангаш автооруктарны ажаап тударының айтырыы бергедеп турар.

Орук ажылы дээрге, сезоннуг ажыл болгай. Ылаңгыя кышкы болгаш часкы үеде автооруктарны ажаап тудары кончуг нарын болгаш берге ажыл. 2006 чылда республиканың иштики автооруктарының септелгезинге 24,8 млн. рубль көрдүнген турган болза, 2007 чылдың бюджединде 44 млн. рубль планнаттынган азы ийи катап көвүдээн. Республиканың иштики автооруктары кандыг байдалда турарын РАП-тан депшиттирген депутаттар кончуг эки билир ужурлуг. Олар депутатка депшиттирер дээш соңгукчулар-биле ужуражып турар үеде автоорук тудуунуң талазы-биле чагыг албаан депутаттар чок чыгыы-ла боор деп бодаар мен.

Бо чылын республиканың Орук агентилелиниң бюджеди 209091 муң рубльге көрдүнген, эрткен чылдың бюджеди-биле деңнээрге, 106,4 хуу өзүлделиг болуп турар. Ооң иштинде республиканың иштики автооруктарын болгаш көвүрүглерниң септелгезинге 36,194 муң рубль көрдүнген. Каа-Хем кожууннуң Дерзиг, Бүрен хемнерде көвүрүглерниң, Кызыл — Ак-Довурак, Кызыл — Сарыг-Сеп болгаш Чадаана — Хандагайты аразында автооруктарның септелгези ында кирип турар.

Республиканың иштики автооруктарының тудуунга 73,740 муң рубль көрдүнген. Тодаргайлап чугаалаарга, Бояровка — Тоора-Хем, Цагаан-Тологой — Кунгуртуг, Кызыл — Каа-Хем аразында автооруктарның тудуглары, Кызыл-Мажалык — Кара-Хөл аразында Алаш хемде көвүрүг дээн ышкаш кол тудуглар кирип турар.

Бир эвес республика бюджедин үезинде хүлээп албас чүве болза, орукчуларның ажылы бергедээр. Орукчуларның ажылы сезоннуг деп чүвени үстүнде база демдегледим. Бир эвес бюджетти үезинде бадылап берипкен турган чүве болза, бистиң-биле ажылдап чоруур бүдүрүлгелер, организациялар-биле бо чылын кылыр ажылдарның керээзин чарып, белеткел ажылдарын эгелей берген турар бис. Ол бүдүрүлгелерни үезинде акшаландырыптарга, тудугнуң нарын дериг-хереселдерин болгаш материалдарны үезинде тып ап, чогуур хемчеглерни чоруда берген турар.

Ам бо хүнде бистиң холувуста акша чок улус, бо чылдың планда көрдүнген ажылдарны күүседир талазы-биле кандыг хемчеглерни алыр боор. Акша чок агентилелбиле кандыг-даа бүдүрүлгелер, организациялар керээ, дугуржулга чарар хөңнү чок болур. Орук тудуу кончуг нарын, кыжын, чазын, чайын кылыр ажылдар база турар боор. Чазак Даргазы бистиң нарын байдалывысты билип, бюджет үезинде хүлээп алдынмас болза, республиканың тудугжуларындан 4 муң ажыг кижи ажыл чок артар деп чугаалааны таварылга эвес.

Хоойлужудулга палатазының депутады дээрги В.Оюн: «Бюджет бадылаваан дээш чон коргуткан херээ чок» деп чугаалаан боорга, херек кырында ажылдан үстүнде чижектерни киирген таварылга эвес. Хөй чылдарда республиканың орук ажыл-агыйынга ажылдап келгеш, республика бюджеди деп чүл дээрзин кончуг эки билир мен. Ийи дугаарында, демдеглеп каар чүүлүм болза, республикага бир дугаар чижилгелиг эрткен Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының соңгулдаларынга киришкеш, Ак-Довурак хоорайдан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга депшиттирген мен. Ынчан чаа демократия көдүрүлген, республиканың политиктиг байдалы дыка нарын турган. Ол үениң депутаттары мөзүшынар талазы-биле туруштуг болуп, республиканың кол хоойлуларын кандыг-даа будулгаазын чокка хүлээп ап турган бис.

Республика бюджеди дээрге — республиканың кол саң-хөө хоойлузу болур. Хоойлу мурнунга республиканың кандыг-даа хамаатызы дең эргелиг бис дээрзин РАП-тан депшиттирген депутаттарның уттуп турары кончуг-ла таарымча чок. Силерни чон бүзүрээш депутатка депшидип каан болгай, хүлээлгеңер утпайн көрүңер, хүндүлүг депутаттар.

Даңзын-оол ОНДАР,
Тыва Республиканың Орук агентилелиниң директору.

«Шынга» харыы

Кожуун чагыргазының харыысалгазында

«Шын» солуннуң арын-нарын дамчыштыр бистиң адывыска кээп турар хомудалдар, айтырыгларга харыыларывысты доктаамал парлап үндүрүп турарыңар дээш улуу-биле четтиргенивисти илередип тур бис. Ынчангаш бо удаада декабрь 14-түн «Шын» солунга парлаттынган Улуг-Хем кожуунуң төп эмнелгезиниң ажылдакчыларының *«Дузаңар херек апарды»* деп эгелиг чагаазынга республиканың Кадык камгалал яамызының талазындан дараазында харыыны берип тур бис.

Чагаада көдүртүнген айтырыглар эмнелгениң болгаш кожуун чагыргазының харыысалгазында туруп турар. Эмнелге черлериниң акша хандырылгазы 3 аңгы дөстен: кожуун бюджеди, «КапиталЪ» ХАН дамчыштыр Ыяап-ла медицина камгаладылга фондузундан болгаш национал төлевилел езугаар федералдыг бюджеттен кээп турар азы чаңгыс эмнелгеде ажылдап турар эмчилерниң бир кезии кожуун бюджединден шалың ап турар болза, өскелери «КапиталЪ» ХАН-дан. Ооң кадында, коммуналдыг ачы-дуза төлевирлери, эмнелге черииниң хандырылгазы чижектиг чарыгдалдар кожуун бюджединден үнер. Бүгү кирген орулгадан күрүнеге үндүрүглер төлээри албан дээрзи билдингир. Каш ай дургузунда кожуундан акшаландырыышкын чорбаанының уржуундан эмнелгениң үндүрүглер талазы-биле өрелери чыглы берген болуп турар. Бо чүүлге кожуун эмнелгезиниңдаа, Кадык камгалал яамызыныңдаа буруузу чок. Мындыг байдалдың тургустунуп келгенинге харыысалга кожуун чагыргазынга онаажыр. Ынчангаш бо айтырыгга эң-не тодаргай тайылбырны кожуун чагыргазы берип болур.

ТР-ниң Кадык камгалал яамызы.

«ШКОЛА НААДЫМЫ»

Бо чүүлдү номчааш, номчукчулар бир талазында элдепсинип, чиктигзинер-даа чадавас харын. Кажан колхоз-совхозтар турда, олар ажыл-агыйын түңнеп, маевкалар, наадымнарны эрттирген аажок-ла турар ышкажыгай. А школа чүнү наадымнаар чүвел? Ындыг чарлалды номчааш, кежээ суурнуң клувунга чон чыглып келген.

Чыраа-Бажы сумузунуң ниити билигниң ортумак школазының башкылар коллективи бир дугаар мындыг солун, өөредилге-кижизидилге, өг-бүле, хөй-ниити уткашынарлыг кежээни организастап эрттиргенин эки деп демдеглээр апаар. 2006-2007 өөредилге чылдарының бирги чылының түңнелдерин үндүрген «Школа Наадымы» деп конкурстуң сорулгалары мындыг: «Өөредилге» национал төлевилелди Чыраа-Бажы ортумак школазынга 2006-2007 өөредилге чылдарында боттандырары; национал төлевилел талазы-биле кожуун, республика чергелиг шаңналдарга тиилекчилерни илередири; өөреникчилерниң билиин бедидери; башкыларның профессионал мергежилин быжыктырары; төрелдерниң, өөреникчилерниң болгаш башкыларның чогаадыкчы чоруун күштелдирери; эң эки ажылдыг методиктиг каттыжыышкынны, бөлгүмнү, эң эки ажылдыг башкыны илередири. «Школа Наадымы» конкурстуң негелделерин езугаар чаа, чогаадыкчы ажылдыг хоочун болгаш аныяк башкыларга, класс удуртукчузунга, өг-бүлеге, төрелдерге болгаш хөй-ниити организациязынга акша шаңналдары мынчаар көрдүнген: дээре ажылдыг методкаттыжыышкынга 1000, аныяк башкыга – 1000, чылдың башкызынга – 1000 рубль, эки ажылдыг бөлгүмге –1000, эки өөреникчиге – 300, эки танцы коллективинге = 500, спортчу чедиишкиннери дээш 500, үлегерлиг өгбүле – 500, школаның эң эки ажылчыны дээш 500 рубль.

Үстүнде шаңналдарга конкурстуң тиилекчилерин организастыг комитет болгаш комиссия мынчаар үндүрген: методкаттыжыышкын башкылары (тыва дыл, төөгү, даштыкы дыл) Чечекмаа Сундуповна Куулар, Долаана Даржаевна Куулар, Тамара Кызыловна Куулар, Солана Бады-Делгеровна, Сылдысмаа Монгушовна, Майя Манзырыкчыевна Монгуш. Эң эки класс удуртукчузу – хоочун башкы Любовь Чигжит-ооловна Куулар; аныяк башкы – Радий Эрес-оолович Монгуш, Кара-кыс Тановна Куулар; үлегерлиг, эң эки өг-бүле – Эрес-Маадыр, Долаана Монгуштар; төлептиг ие — Өлзеймаа Эрес-ооловна Сат; школаның эң эки ажылчыннары Алексей Оттук-оолович Монгуш; Зинаида Дамдынчаповна Монгуш олар болган.

Ниитизи-биле «Школа Наадымы» конкурсту школа директору Сергей Сандуевич Монгуш, өөредилге эргелекчизи Сылдысмаа Арзылаңовна Сарыглар, оргкомитет кежигүннери болгаш башкылар – шупту чогаадыкчы күжениишкин-биле эрттиргенин демдеглезе чогуур. Хоочун башкылардан Шоюңмаа Сүмбүүевна Хомушку, Зоя Шоюң-ооловна Лопсан олар өртектиг белектер-биле шаңнаткан. Эң-не кол — «Чылдың башкызы» бедик шаңналга Галина Арандоловна Монгуш төлептиг болган. «Школа Наадымы» бедик утка-шынарлыг конкурсту Чөөн-Хемчик кожуунга Чыраа-Бажы школазы бир дугаар эрттиргени ол.

РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң дөрт национал төлевилелдериниң бирээзинге «Өөредилге» национал төлевилелди шилип киргени таварылга эвес-ле болгай. Өөредилге-кижизидилге, спортчу бедик деңнелди көдүрери, ооң шынарын экижидерин үе, амыдырал негеп келген. Башкының харыысалгазын кажангызындан-даа артык бедидер, ооң ат-алдарын көдүрери – кол сорулга ол. Амгы үениң башкызы дээрге, бедик культуралыг, чаа-чаа эртемнер-биле чепсегленген, национал чараш чаңчылдар-биле бүргеттинген чоннуң көрүнчүү-дүр.

«Школа Наадымы» мөөрей өгбүле, хөй-ниити, төрелдер-биле быжыг харылзаа тударының баганазы болган. «Өөредилге» национал төлевилелди көдээ суурнуң школазынга сайгарып, ону амыдыралга боттандырарының бир чогаадыкчы базымыдыр. Мен бодап көөрүмге, бистиң Чыраа-Бажы ортумак школазы Россия Федерациязының Президентизиниң, Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналдарынче 2007 чылда кирер аргазы бар. Ол ам-даа демниг ажылдан хамааржыр. Школаның материал-техниктиг баазазы четчир, аныяк башкы кадрлар-биле хандыртынып турар. Дуржулгалыг, хоочун башкылар шупту чурт-сумууу бооп турар. Школада 60 ажыг башкының 56-зы дээди эртемниг.

2007 – Кызыл олуттуг Хаван чылын таварыштыр школа коллективинге байырымны чедирбишаан, өөрүшкү-маңнайны күзедим.

Оолак КАРА-САЛ.
Чыраа-Бажы. Чөөн-Хемчик.

2006 чылдың январь 12-де №1669 УХ-I «2006 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 27 чүүлүнүң, 2005 чылдың ноябрь 20-де №1127 УХ-I «Тыва Республиканың бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 37 чүүлүнүң 1 болгаш 2 кезектериниң конституцияга дүүшкээн хынаанының дугайында херек талазы-биле

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ СУДУНУҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл хоорай 2007 чылдың январь 18

Тыва Республиканың Конституция суду даргазы О.Л.-С.Салчак даргалаан, судьялар О.Н.Дубровский, С.О.Монгуш, Ю.Я. Норбу, А.П.Саая составтыг,

Тыва Республиканың Конституция судунче дилег чоруткан таланың төлээзи – Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының Күрүнеиң хоойлу-дүрүм эргелелиниң начальниги А.А.Язев; Тыва Республиканың Чазааның Даргазының удурланып турар нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга ат салган төлээзи - Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының Күрүнеиң хоойлу-дүрүм эргелелиниң килдис начальнигиниң оралакчызы С.Н.Сайбуу,

а ол ышкаш чалатканнар: Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының төлээзи - Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазының оралакчызы Н.С.Германова; Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының төлээзи – Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының административтиг-хоойлу-дүрүм департаментизиниң начальниги О.М.Белоконь киржилгелиг,

Тыва Республиканың Конституциязының 119 чүүлүнүң 2 кезээниң «а» пунктузун, «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 3 чүүлдүң 1 кезээниң «а» пунктузун, 86 чүүлүн удуртулга болдургаш,

ажык суд хуралынга 2006 чылдың январь 12-де №1669 УХ-I «2006 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 27 чүүлүнүң, 2005 чылдың ноябрь 20-де №1127 УХ-I «Тыва Республиканың бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 37 чүүлүнүң (1 болгаш 2 кезектериниң) конституцияга дүүшкээн хынаанының дугайында херекти көрген.

Херекти көөрүнге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының дилээ чылдагаан болган. Херекти көөрүнге «2006 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 27 чүүлүнүң, «Тыва Республиканың бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 37 чүүлүнүң (1 болгаш 2 кезектериниң) конституцияга дүгжүп, дүүшпейн турарының дугайында айтырыгга илереттинген тодаргай эвес чүүл үндезин болган.

Илеткелчи судья С.О.Монгуштуң чугаазын, Тыва Республиканың Чазааның төлээзиниң тайылбырын, чалатканнарның чугааларын дыннааш, киирген документилерни болгаш өске-даа материалдарны шинчилеп көргеш, Тыва Республиканың Конституция судунуң

ДОКТААТКАНЫ БОЛЗА:

1. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Конституция судунче 2006 чылдың январь 12-де №1669 УХ-I «2006 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 27 чүүлүнүң, 2005 чылдың ноябрь 20-де №1127 УХ-I «Тыва Республиканың бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 37 чүүлүнүң (1 болгаш 2 кезектериниң) чамдык чүүлдериниң конституцияга дүүшкээн хынаарының дугайында дилег хевирлиг кыйгырыг (2006 чылдың декабрь 1-де №1395 Тыва Республиканың Чазааның доктаалы) киирген.

Билдириишкин киирикчизи бодунуң дилээнде үстүнде айыттынган Тыва Республиканың хоойлуларының чүүлдери Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының болгаш Төлээлекчилер палатазының аңгы акшаландырыышкынынга хамаарышкан кезээнде Тыва Республиканың Конституциязының 96 чүүлүнге (1 болгаш 4 кезектеринге) чөрүшкек деп айтып турар. «2006 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 27 чүүлүнге, «Тыва Республиканың бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 37 чүүлүнге (1 болгаш 2 кезектеринде) дүүштүр Тыва Республиканың Улуг Хуралының, ооң иштинде Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының, Тыва Республиканың Саналга палатазының, Тыва Республиканың Конституция судунуң акшаландырыышкынын хоойлуда тодараттынган түннериниң иштинге Федералдыг казначействонуң Тыва Республика талазы-биле эргелели бадылаттынган сметалар езугаар Тыва Республиканың республика бюджединче киир санаар ужурлуг орулгалардан төлеп боттандырар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталар (азы палаталар аппараттарының) бүрүзүнүң сметалары, Тыва Республиканың Саналга палатазының, Тыва Республиканың Конституция судунуң сметалары доктааттынган чурум езугаар бадылаттынган кызыгаарынга ай санында үскени-биле «Россия Федерациязының субъектилериниң болгаш тус чер бюджеттериниң бюджет хөреңгилери» агар саннардан Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының (азы палаталар аппараттарының), Тыва Республиканың Саналга палатазының, Тыва Республиканың Конституция судунуң Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының Федералдыг казначействозунуң Тыва Республика талазы-биле эргелелинде ажыткан бюджет агар саннарынче шилчидер арга-биле акшаландырыышкын чоруттунар.

Айыттынган хоойлуларның дүрүмнеринге дүүштүр алырга, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы болгаш Төлээлекчилер палатазы аңгы-аңгы сметаларлыг, бюджет агар саннарлыг болуп, Тыва Республиканың Конституциязының 96 чүүлүнге (1 болгаш 4 кезектери) дүүшпес аңгы акшаландырыышкынныг. «Тыва Республиканың 2006 чылда республика бюджединиң дугайында» 2006 чылдың январь 12-де хүлээп алганы №1669 Тыва Республиканың Хоойлузунуң «Тыва Республиканың 2006 чылда республика бюджединиң чарыгдалдарының ведомстволар турузуу» №7 капсырылгада Тыва Республиканың Улуг Хуралының ажыл-чорудулгазын хандырар болгаш акшаландырарын аңгы ведомство (юридиктиг эргелиг албан чери) кылдыр – бюджет хөреңгилерин алыр эргелиг кылдыр тускай одуругда баш бурунгаар көрген. Оон аңгыда үстүнде адаттынган капсырылгада Тыва Республиканың Улуг Хуралын Хоойлужудулга палатазының аппарады, Төлээлекчилер палатазы болгаш төп аппарат деп аңгылай чарып турар болгаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарын аңгы бюджет алыкчылары кылдыр көрүп турар.

Билдирикчиниң бадыткап турары-биле, Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийи палаталыг структуразын тургузары ооң палаталарын аңгы юридиктиг эргелиг албан чери болгаш бот-тускайлаң бюджет алыкчылары кылдыр көөр эргени бербейн турар. Тыва Республиканың Улуг Хуралы республиканың хоойлужудулга эргечагыргазының кара чаңгыс юридиктиг эргелиг органы болганда, ооң саң-хөө, организастыг болгаш өске-даа хандырылгалары Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийи аңгы бот-боттарындан аңгы палаталар аппараттарынга чоруттунар эвес, а чаңгыс Тыва Республиканың күрүне эргечагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органының ажыл-чорудулгазын хандырып турар аппаратка чоруттунар ужурлуг.

Ындыг янзылыг бо херекке хамаарыштыр Тыва Республиканың Конституция судунуң көөр чүүлү «Тыва Республиканың 2006 чылда республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 27 чүүлү болгаш айыттынган Тыва Республиканың Хоойлузунуң №7 капсырылгазы база «Тыва Республикага бюджет чорудулгазының дугайында» республика Хоойлузунуң 37 чүүлүнүң 1 болгаш 2 кезектери, оларның аразында удур-дедир харылзаазы, ооң иштинде Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазын болгаш Төлээлекчилер палатазын бюджет хөреңгилериниң аңгы алыкчылары кылдыр көрүп, оларның акшаландырыышкынынга хамаарышкан чүүлдер болур.

2. «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 72 чүүлүнүң ийиги кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Конституция суду херекке хамаарыштыр, көрүп турары актының дорт утказын, оон аңгыда аңаа албан езузунуң болгаш өскедаа тайылбырны берип турар азы эргехоойлу ажыглаарының чаңчылчаан практиказын база эрге-хоойлу актыларының системазында туружун барымдаалап үнелеп көрбүшаан, шиитпирни хүлээп алыр. Ооң-биле кады «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 72 чүүлүнүң үшкү кезээ езугаар Тыва Республиканың Конституция суду дилегде айыттынган чүгле ол чүүл талазы-биле база актының азы органның эргезиниң кызыгаарында чүгле конституцчу чигзиниишкиннерге таваржып турар кезиинге хамаарыштыр доктаалды хүлээп алыр. Тыва Республиканың Конституция суду шиитпир хүлээп алырда дилегде айыткан үндезиннер болгаш барымдаалар-биле холбаашкын кылбаан.

3.Күрүне эрге-чагыргазының органнар системазын Россия Федерациязының субъектилери боттары Россия Федерациязының конституцчу тургузугнуң үндезиннеринге болгаш федералдыг хоойлунуң доктаатканы күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи болгаш төлээлекчи органнарын организастаарының ниити принциптеринге дүүштүр тургузар. Россия Федерациязының эрге-чагыргазындан болгаш Россия Федерациязының бүрүн эргелериндан база Россия Федерациязының субъектилеринден дашкаар Россия Федерациязының субъектилери күрүне эрге-чагыргазын долузубиле алыр эргелиг болур (Россия Федерациязының Конституциязының 73 болгаш 77 чүүлдери; 1999 чылдың октябрь 6-да хүлээп алдынган «Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи органнарын организастаарының ниити принциптериниң дугайында» №184-ФЗ Федералдыг хоойлунуң киирилде кезээ).

1999 чылдың октябрь 6-да хүлээп алдынган «Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи органнарын организастаарының ниити принциптериниң дугайында» №184-ФЗ Федералдыг хоойлунуң 4 чүүлүнүң 1, 7 болгаш 9 пунктуларынга дүүштүр Россия Федерациязының субъектизиниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органы Россия Федерациязының субъектизиниң хоойлужудулга эргечагыргазының доктаамал ажылдап турар дээди болгаш чаңгыс-ла органы болур; Россия Федерациязының субъектизиниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органы юридиктиг эргелиг албан чери болур болгаш сүлделиг таңмалыг болур; Россия Федерациязының субъектизиниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органының ажыл-чорудулгазын хандырар чарыгдалдар Россия Федерациязының субъектизиниң бюджединге баш удур көрдүнер болгаш ону Россия Федерациязының бюджет классификациязынга дүүштүр өске чарыгдалдардан аңгы көөр.

«Тыва Республикага бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу Россия Федерациязының бюджет системазының тудуш кезээ кылдыр саң-хөө таарыштырылгазының сорулгаларынга, Тыва Республиканың бюджет системазының ажылдаарынга бараан болуп турар. Ынчангаштың адаан Хоойлунуң дүрүмнериниң айыткан сорулгаларын боттандырарынче угланган үнелели чүгле федералдыг болгаш регионалдыг деннелдерде чогуур хамаарылгаларны амгы күштүг болуп турар эргехоойлунуң таарыштырып болурунуң бүгүле системазы-биле удур-дедир харылзаштырарынга арга-шинектиг болуп турар.

Россия Федерациязының Бюджет кодекизиниң 8 чүүлү Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнарының бюджединиң бүрүн эргелеринге Россия Федерациязының субъектизиниң бюджедин бадылаар болгаш күүседир дүрүмнү тургузарын хамаарыштырарын болгаш ооң күүселдезинге контрольду боттандырарын тургузуп турар; Россия Федерациязының субъектизиниң чарыгдал харыысалгаларын тургузар болгаш күүседирин, ук Кодекске хамаарыштырган өске-даа бюджет бүрүн эргелерин болгаш Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнарының бюджединиң бүрүн эргелеринге хамаарыштырган өске-даа федералдыг хоойлулар-биле.

Россия Федерациязының субъектизиниң бюджеди (регионалдыг бюджет) – ол дээрге Россия Федерациязының чогуур субъектизиниң саң-хөө чылынга көрүп кааны чарыгдал харыысалгаларын күүседиринге көрдүнген акша-хөреңгилерниң тургустунары болгаш чарыгдаар хевири болур. Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнары Россия Федерациязының субъектизиниң бюджет күүселдезин Россия Федерациязының Бюджет кодекизиниң (Кодекстиң 15 чүүлү) доктаатканы езугаар ниити принциптерге дүүштүр бот-тускайлаң организастаар болгаш боттандырар. Ооң-биле кады Россия Федерациязының субъектизиниң хоойлузу-биле Россия Федерациязының субъектизиниң бюджеди бадылаттынар. Тыва Республиканың Конституциязының 86 чүүлүнүң 1 кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың республика бюджеди Россия Федерациязының бюджет системазынче кирер болгаш Тыва Республиканың башкарылгазынга хамаарыштырган чүүлдериниң даалгаларын болгаш хүлээлгелерин хандырарынга көрдүнген акша-хөреңгилерни тургузар болгаш чарыгдаар хевир болур. Тыва Республиканың башкарылгазынга хамаарыштырган айтырыглар талазы-биле хоойлулар болгаш өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актылары үндүртүнер.

«Тыва Республиканың бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 4 болгаш 5 чүүлдеринге дүүштүр Тыва Республикага бюджет чорудулгазының киржикчилериниң бирээзи Тыва Республиканың Улуг Хуралы болур.

Россия Федерациязының Бюджет кодекизиниң 161 чүүлүнүнге дүүштүр күрүнеиң эт-хөреңгизин оперативтиг эргелеп-башкарар эргени алган организациялар бюджет албан черлери кылдыр санаттынар. Бюджет албан черлериниң санынга күрүне эрге-чагырга органнары база хамааржыр. Олар база смета-бюджет акшаландырыышкынының объектилери болур.

«Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи органнарын организастаарының ниити принциптериниң дугайында» №184-ФЗ Федералдыг хоойлунуң 4 чүүлүнде уткадан алгаш көөрге, бюджет хөреңгилериниң алыкчызы кылдыр чүгле Россия Федерациязының субъектизиниң күрүне эргечагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органы бооп болур. Тыва Республиканың Улуг Хуралы доктаамал ажылдап турар болгаш Тыва Республиканың күрүне эргечагыргазының чаңгыс-ла хоойлужудулга (төлээлекчи) органы болурда, юридиктиг эргелиг кылдыр санаттынар (Тыва Республиканың Конституциязының 96 чүүлүнүң 1 болгаш 4 кезээ).

Россия Федерациязының Хамааты кодекизиниң 48 чүүлүнүң 1 кезээнге дүүштүр бодунуң өнчүзүнде, ажыл-агыйжы башкарылгазында азы оперативтиг эргелелинде аңгы эт-хөреңгилиг болгаш бодунуң харыысалгалары-биле ук өнчүнү харыылаар, бодунуң адындан садып алыр болгаш өнчүнүң болгаш амы-хуу өнчүге хамаарышпас эргелерни боттандырар, судка негекчи болгаш харыылакчы харыысалгаларны бодунга алган организацияны юридиктиг эргелиг чер кылдыр санаар.

Россия Федерациязының субъектизиниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органы бодунуң эргелеринге хамааржыр айтырыглар шиитпирлээрде, бот-тускайлаң болур болгаш ынаар саң-хөө болгаш материал-техниктиг аңгы элементилерлиг болур база субъектиниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органының ажыл-чорудулгазын хандырарынга чарыгдалдарны субъектиниң бюджединге өске чарыгдалдардан аңгы кылдыр баш бурунгаар көрдүнген турарын кызыгаарлаан болур. Ооң-биле кады айыттынган чүүлдерни эргелеп-башкарар болгаш баш миннири чүгле парламентиге дорт хамааржыр.

Тыва Республиканың Конституциязының

96 чүүлүнде (1 болгаш 4 кезектери) конституция-эрге-хоойлу утказындан алырга, Тыва Республиканың Улуг Хуралы, ооң палаталары эвес, чаңгыс бот-тускайлаң балансылыг турар ужурлуг. Ук баланс бот-тускайлаң чоруттунар болгаш бүгү-ле эт-хөреңгини, кирген чүүлдерни, чарыгдалдарны, юридиктиг эргелиг черниң орулгаларын болгаш өрелерин көргүскен турар. Оон аңгыда Тыва Республиканың Улуг Хуралы саң-хөө хөреңгилериниң киргенин болгаш чарыгдаанын көргүзүп турар эт-хөреңгиниң техниктиг бот-тускайлаңын тодарадып турар чаңгыс сметалыг турар хүлээлгелиг.

Даштыкы дөс – республика бюджединиң күселинден акшаландырып турар Тыва Республиканың Улуг Хуралының тургузар ужурлуг сметазы баланс биле реестрниң аразында байдалды эээлээр. Сметаның юридиктиг ужур-утказы ооң бюджет албан чериниң удуртукчузунуң акша-хөреңгини сорулгазынга дүүштүр ажыглаарының талазы-биле эргелерин болгаш хүлээлгелерин тодарадыр, оон аңгыда саң-хөө органнарының бюджет хөреңгилерин сорулгаларынга дүүштүр ажыглап турарынга контроль талазы-биле хүлээлгелерни база күүседир. Бүгү сметалар харыылап турары албан черлериниң болгаш хемчеглериниң талазы-биле чүгле бодунга хамаарышкан болгаш каттышкан деп бөлүктерге чарлыр. Чүгле бодунга хамаарышкан тускай смета бюджет албан черлериниң бүрүзүнге долдуртунар. Каттышкан сметаны бажында турар бюджет албан чери бодунуң эргезинде турар бюджет албан черлеринге хамаарыштыр тургузар.

Ындыг янзылыг, бюджет албан чери деп билиишкинге хамааржып турар Тыва Республиканың Улуг Хуралы боду тускай сметалыг турар албан-хүлээлгелиг, а каттышкан сметалар тургузар эргези чок, чүге дээрге, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталары Тыва Республиканың Улуг Хуралының чагыргазында турар бот-тускайлаң бюджет албан чери болуп шыдавас.

4. «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 3 чүүлүнүң 4 кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Конституция суду конституция суд чорудулгазын чорударда, кажан ол өске судтарның болгаш өске органнарның бүрүн эргелеринге хамаарышкан турда, бүгү таварылгаларда барымдаалыг байдалдарны шинчилээр болгаш илередир ажылдарны кылбас. Ындыг болганда, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының болгаш Төлээлекчилер палатазының аппарадын бот-тускайлаң юридиктиг эргелиг черлер болгаш оларның тус-тус бюджет агар саннарын ажытканының күрүне бүрүткелиниң дугайында айтырыгларны көөрү, оон аңгыда Тыва Республиканың Улуг Хуралының Палаталарының ийи азы чаңгызы ажылдап турарының дугайында айтырыгны сайгарып көөрү Тыва Республиканың Конституция судунуң эргезиниң кызыгаарынга хамаарышпас. Бо айтырыглар талазы-биле өске судтарның хүлээп алганы шиитпирлер бар.

Тыва Республиканың Арбитраж судунуң 2003 чылдың июль 24-те шиитпири-биле Тыва Республиканың Конституциязының 96 чүүлүнүң 1 болгаш 4 чүүлдеринге болгаш «Юридиктиг эргелиг албан черлериниң күрүне бүрүткелиниң дугайында» Федералдыг хоойлунуң 12 болгаш 23 чүүлдеринге дүүшпес болгаш 2002 чылдың август 23-те №146 «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының күрүне бүрүткелиниң дугайында» болгаш 2002 чылдың октябрь 14-те №250 «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының күрүне бүрүткелиниң дугайында» Россияның МНС-тиң Тыва Республика талазы-биле №1 районнар аразының инспекциязының шиитпирлерин хоойлуга дүүшпес деп көрген;

Тыва Республиканың Кызылдың хоорай судунуң 2003 чылдың январь 27-де шиитпири-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2002 чылдың октябрь 31-де хүлээп алганы №52 ЗП –1 «Тыва Республиканың Улуг Хуралының (парламентизиниң) Аппарадын Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының аппарады кылдыр эде тургузарының дугайында» Доктаалын үнген хүнүнден эгелээш федералдыг хоойлужудулгага удурланышкак, күш чок болгаш эрге-хоойлу талазы-биле уржуктарга чедирбес деп көрген.

5.Ындыг янзылыг Тыва Республиканың Конституция суду «Тыва Республиканың 2006 чылда республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 27 чүүлүнде болгаш Тыва Республиканың ук айыттынган Хоойлузунда №7 капсырылгада көргени база «Тыва Республикага бюджет чорудулгазының дугайында» Республика Хоойлузунуң 37 чүүлүнүң 1 болгаш 2 кезээниң Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталар бүрүзүнүң (азы палаталар аппараттарының) сметаларын доктааттынган чурум езугаар бадылаттынган кызыгаары езугаар Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының (азы палаталар аппарадының) бюджет агар саннарынче акша-хөреңгини шилчидер арга-биле акшаландырыышкынынга хамаарышкан чүүлдери Тыва Республиканың Конституциязының 96 чүүлүнүң 1 болгаш 4 кезектеринге дүүшпейн турар деп түннелге келген.

Үстүнде чүүлдерге барымдаалааш, «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 70 чүүлүнүң 1 болгаш 2 кезээн, 71, 72, 73, 77 болгаш 85 чүүлдерин удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың Конституция судунуң

ДОКТААТКАНЫ БОЛЗА:

1.«Тыва Республиканың 2006 чылда республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 27 чүүлүнде болгаш Тыва Республиканың ук айыттынган Хоойлузунда №7 капсырылгада көргени нормалар база «Тыва Республикага бюджет чорудулгазының дугайында» Республика Хоойлузунуң 37 чүүлүнүң 1 болгаш 2 кезээниң Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталар бүрүзүнүң (азы палаталар аппараттарының) сметаларын доктааттынган чурум езугаар бадылаттынган кызыгаары езугаар Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының (азы палаталар аппарадының) бюджет агар саннарынче акша-хөреңгини шилчидер арга-биле акшаландырыышкынынга хамаарышкан чүүлдери Тыва Республиканың Конституциязының 96 чүүлүнүң 1 болгаш 4 кезектеринге дүүшпейн турар деп түннелге келген.

2.«Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция Хоойлузунуң 77 чүүлүнүң 1 болгаш 2 кезээнге дүүштүр бо Доктаал төнчү болур болгаш ону хомудап болбас, ол ону чарлаан соон дарый күштүг болуп кирер, дорт күштүг болгаш өске органнарның болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң бадыткалын хереглевес.

3.«Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 76 чүүлүнге дүүштүр бо Доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга база «Тыва Республиканың хоойлужудулга чыындызынга» доп-дораан парлаар.

№ 1-П Тыва Республиканың Конституция суду.

2007 чылдың март 11 — Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарының катап соңгулдалары

Соңгулда мурнунуң парламал суртаал материалдарын үндүреринiң болгаш тарадырының чамдык негелделери

2007 чылдың март 11-де Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийиги чыыжының Хоойлужудулга палатазының (5 округ) база Төлээлекчилер палатазының (23 округ) депутаттарының катап соңгулдалары болурун чарлаан. Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийиги чыыжының палаталарының катап соңгулдаларын чарлаар дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаалдарын «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарда - №№ 2 (17331), 1(16352) – парлаан.

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң (моон ыңай – Федералдыг хоойлу) 54 чүүлүнүң 1.1. пунктузунга дүүштүр парламал суртаал материалдарын кылырын азы ындыг ачы-дуза чедирерин ажылдарның болгаш ачы-дузаның төлевириниң хемнаалиниң болгаш өске-даа негелделериниң дугайын парлап дыннаткан болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга дыннадыг киирген (Кызыл хоорай, Чүльдүм кудумчузу,18, каб. 210) организациялар болгаш хууда сайгарлыкчылар белеткээр эргелиг. Соңгулда талазы-биле ажылдарның хуусаазы үштүң бир кезии хире кызырылганы-биле холбаштыр үстүнде айыткан медээлерни парладырын болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга дыннадыг бээрин 2007 чылдың февраль 1-ге чедир кылыр ужурлуг.

Федералдыг хоойлунуң ол-ла нормазын езугаар парламал суртаал материалдарын кылып азы ачы-дуза көргүзүп турар организациялар болгаш хууда сайгарлыкчылар бүрүткеткен кандидаттарга төлевир талазы-биле деп байдалдарны тургузар хүлээлгелиг.

Федералдыг хоойлунуң 54 чүүлүнүң 2 пунктузун езугаар шупту парламал, дыннаар, көөр суртаал материалдарынга оларны белеткээн үндүрүг төлекчизи организацияның адын, юридиктиг адрезин болгаш идентификация номерин (кижиниң фамилиязын, адын, адазының адын болгаш ооң чурттап турары Россия Федерацияның субъектизиниң, районнуң, хоорайның, өскедаа чурттакчылыг черниң адын), оларны чагаан организацияның адын (кижиниң болза фамилиязын, адын, адазының адын), а ол ышкаш ук материалдарның тиражын, үндүрген хүнүн база оларны кылганы дээш чогуур соңгулда фондузундан төлээнин айыткан турар ужурлуг. Федералдыг хоойлунуң 54 чүүлүнүң 4 пунктузун езугаар суртаал материалдарынга коммерция рекламазы турбас. Суртаал материалдарын чогуур соңгулда фондузундан баш бурунгаар төлевээнде (Федералдыг хоойлунуң 54 чүүлүнүң 5 пунктузу) база үстүнде айыткан негелделерни хажыдып белеткеп үндүрери хоруглуг.

Соңгулда кампаниязының үезинде кандидаттар Россия Федерациязының хоойлужудулгазында айыткан чурум езугаар парламал, дыннаар, көөр болгаш өске-даа суртаал материалдарын доктар чокка белеткээр болгаш тарадыр эргелиг. Бүгү суртаал материалдары Россия Федерациязының девискээринге кылдынган турар ужурлуг.

Ш.Ч. МОНГУШ,
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Чеди-Хөл кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузар дугайында

2006 чылдың декабрь 22 Кызыл хоорай № 126/721-4

Чеди-Хөл кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының составынга томуйлаар кандидатуралар дугайында саналдарны чугаалажып көргеш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында Федералдыг хоойлунуң 22, 26 чүүлдеринге, «Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының 2006-2010 чылдарда составын тургузуп эгелээриниң дугайында» Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың ноябрь 10-дагы № 123/672-4 доктаалынга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Чеди-Хөл кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязын ооң составынга бадылаар эргелиг дараазында кежигүннерни киргеш тургузар:

1) Бояркина Ирина Владимировна, 1961 чылда төрүттүнген, ортумак эртемниг, пенсионер, комиссия составынга томуйлаарын «Россияның либерал-демократтыг партиязы» политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбыры саналдаан. «Россия Федерациязының Коммунистиг партиязы» политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбыры саналдаан;

2) Диженко Ольга Васильевна, 1971 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, түр када ажылдавайн турар, «Россия Федерациязының Коммунистиг партиязы» политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбыры саналдаан;

3) Иргит Чойгана Калдар-ооловна, 1966 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Ховуг-Аксы суурда муниципалдыг ортумак школаның директору, соңгулда комиссиязынга томуйлаарын ажылдап турар черинден саналдаан;

4) Монгуш Салбакай Дужук-ооловна, 1968 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, кожуун чагыргазының өөредилге килдизиниң ургларның эргелерин камгалаар талазы-биле инспектор, комиссияның составынга томуйлаарын «Россияның Амыдырал партиязы» политиктиг партияның регионалдыг салбыры саналдаан;

5) Оюн Марина Чертак-ооловна, 1963 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, түр када ажылдавайн турар, соңгулда комиссиязының составынга томуйлаарын «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбыры саналдаан;

6) Чооду Валентина Ортун-ооловна, 1964 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, «Сервис» МУБ-туң бухгалтери, комиссия составынга томуйлаарын «Яблоко» политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбыры саналдаан;

7) Чыргал-оол Дмитрий Александрович, 1982 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, кожуун чагыргазының организас-эрге-хоойлу ажылының талазы-биле килдис эргелекчизи, комиссияның составынга томуйлаарын «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбыры саналдаан.

3. Бо доктаалды парладыры-биле республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарже чорудар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. МОНГУШ.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Л.Ы. КАРА-САЛ.

Барыын-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаар дугайында

2006 чылдың декабрь 22 Кызыл хоорай № 126/696-4

Барыын-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазынга томуйлаар кандидатуралар дугайында саналдарны чугаалажып көргеш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында Федералдыг хоойлунуң 28 чүүлүнүң 7 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Барыын-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазынга 1957 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, районнуң библиотека системазының методизи, комиссия составынга томуйлаарын чурттап турар черинден саналдаан Наталья Ивановна Кууларны томуйлаар.

2. Барыын-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазы девискээр соңгулда комиссиязының организастыг хуралын 2007 чылдың январь 6-дан орай эвесте чыылдырар.

3. Бо доктаалды парладыры-биле республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынче чорудар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. МОНГУШ.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Л.Ы. КАРА-САЛ.

Кара-Хөлдүң керни — баштайгы орус башкы

Үе болгаш кижилер

Минусинск чанында курортка эрткен чылдың ноябрь айда дыштанып турумда, «Тыва силер бе?» дизе-ле, бир хүн мээң чанымга элээн улгады берген назылыг орус херээжен кылаштап келди.

— Паа, тывалаарыңарны але, каяа турган силер? – дээримге, —Ынчанмайн канчаар, мен Бай-Тайга кожуунуң Кара-Хөл школазының баштайгы орус дыл башкызы-ла болгай мен. Аңаа баргаш, тыва оолга барып алган мен, адын Иван Манчын дээр.

Авам, ачам Кызылга 1936 чылда-ла Киров облазындан көжүп келген турган. Мен ол үеде чүгле 2-ле харлыг мен, көшкенин-даа каяа сактыр мен.

Школа назы чеде бергеш, Кызылдың №1 школазынче киргеш, №3 школаны дооскан мен. Улаштыр Кызылдың башкы училищезинче өөренип кирип алдым. Каш чылдар эрткен, ону 1951 чылда дооскаш, ол-ла чылын Бай-Тайга кожуунуң Кара-Хөл школазынче дужаал езугаар ажылдап чоруптум.

Ол үеде көдээ суурларга орус улус бар эвес, мени ол чер улузу шупту дыка сонуургаар, кайгап-ла турарлар. Школага орус дыл башкылап тургаш, тыва дылды дораан өөренип апкан мен.

Мен өөм ээзи Иванның ада-иезиниң аалынга барып, дузалажып турдум. Чайгы шөлээмни үргүлчү ол аалга эрттирер кижи мен. Иванның ада-иези аажок хөй мал-маганныг, хөй уругларлыг чораан, а оолдары үш, мен оларның ортун керни турдум. Ооң авазы кончуг шыңгыы кадай, мен ол аалга баарымга-ла, кунчуум чүнү кылырымны дораан айтып берди. «Че, Зоя, сен керин кижи мал-маган сагжыр, меңээ дузалыг болур сен» дээн. Мен оон эгелеп шаандагы езулуг тыва улустуң бүгү ажылын кылып кирипкен мен. Мени чүнү кылбаан дээр: саар мал-даа хөй-ле. Хой, өшкүнү, инекти дораан саап өөренип алдым. Чүгле ол деппе: тараа соктаар, хоорар, алгы суйбаар, ааржы, курут кадырар дээш, ажыл-даа көвүдээн.

Мен шупту ажылды кылып биле берген мен, хойтпак-даа тип турар-ла мен. Ол аалдың хойтпаа дораан долар, хой өлүрерге, ооң иштин-даа аштап өөрени берген мен, чөреме өрүп, хан кудуп, кургулдай аңдарып турумда, амыр апарган мен.

Ынчангы үе дээрге кончуг дүшкүүрлүг — Тывага бижик билбес чорукту узуткаар деп үе-ле болгай. Школага башкылап турумда, башкы бүрүзүн суму даргазы аалдарга барып бижик өөредир кылдыр графиктеп турган чүве. Мен база-ла аалдарга Иван-биле барып, бижик өөредип турдум. Иван база башкы кижи. Ол үеде тывалар орус кадайлар алыры бир-ле мода турган боор. Мээң соомда келген орус башкы уруглар база колдуу тыва оолдар-биле чурттай бердилер.

Школага орус башкылар чыл санында чоорту немешкен. Мен Иван-биле чурттааш, 2 оолдуг, 1 кыстыг мен. Иванның-на ада-иезиниң аалынга чайлап, ол аалдың ажылынга дузалажып чоруп турдувус. Ооң ачазы дыка эки: «Оо, Соя, уруум, эки чемнен, бодуң камнан» деп чагыыр. А авазы кончуг шыңгыы кадай, олуруп алган дужаап олурар-ла болгай.

Иванның ачазының ады Намчыл Иргит, а авазын Чозар Күжүгет дээр. Мээң адымны долузу-биле Зоя Феоктисовна Манчина дээр. Бодум кыс фамилиям Гашкова. Шак ынчалдыр ол черге хөй төрелдерлиг апарган мен. Чылдыңна Иванның дуңмаларын бажыңымга тургузуп алгаш өөредип турдум. Иванның ада-иези Тапсы хемниң эриинге чурттап турду. Шупту ажылды кылып билир боорумга, Иван мени аажок мактаар: «Көрүңер даан, оолдар, мээң орус кадайымның ажылгыр деп чүвезин» дээш, каттырып турар.

Иван өйлеп-өйлеп аңнаар турган. Ол аңнааш, кандыг-даа аңны адып эккеп турган. Ооң кыс дуңмалары меңээ аажоктар. Любовь Декабрь деп уругну бажыңымга тургузуп алгаш өөредип, өглеп-баштап каан мен. Ол ам Кызылда шывыглыг рынокта чем садыында ажылдап турар.

Иван аар аарааш, 1964 чылда чок апарган, ону Кызылга ажаадывыс. Аарааш чыдыптарга, чыл хире ажаап-тежээп шаг болган мен. Өөм ээзи чок боорда, уругларым шупту чаш, улуг оглум Сергей ынчан чүгле 9 харлыг. Ол амгы үеде Барыын-Хемчикте аргаарыг ажыл-агыйы даргалап турар. Улуг оглум шуут суг тыва-ла болгай, кадайы база тыва. Ортун уруум Ирина ынчан 5 харлыг турган. Амгы үеде Дубинина хоорайда быжыкчы даараныкчы, тускай мастерскаялыг.

Бичии оглум Андрей Березовский хоорайның хөмүр-даш шахтазында инженер. Уруум чаңгыс уруглуг, оолдарым ийи-ийи оолдарлыг. Олары база өзе бергеннер, дээди өөредилге черлеринде өөренип турлар.

Иванның ада-иезиниң аалынга хой, өшкүнү ийи идиим уштуп каапкаш, саар турдум. Ам ынчап турар улус кайда боор. Хой сүдүбиле шай сүттеп ижерге, чаагай-ла болгай, мен сүттүг тыва шайга дыка ынак мен.

Уругларым ачазы чок болган соонда, Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалыкка уруглар сады эргелекчилей бердим. Аңаа чыл хире ажылдап чорумда, С.К.Тока дарга бир хүн хөй улус-биле меңээ чедип келди. Мени ол-ла дораан «Ак-Довуракка хооркүүсқом даргала» деп мындыг. Ынавайн шаг болдум. «Коммунист кижиге силерге партдаалга-дыр» дээш, мени ажылдадып каан.

Ол болза 1966 чыл-дыр. Оон эгелеп Ак-Довуракка ажылдап эгелээним ол. Уруглар сады эргелекчилеп турумда-ла, мени депутатка депшидип, күүсекчи комитет кежигүнүнге соңгуп, ооң соонда, даргаладып кааны ол. Ынчан Ак-Довуракка даг-дүгү комбинады чаа туттунуп турган үе-ле болгай. Акша-шалыңы эвээш-даа болза, ол дугайын бодавайн ажылдап кириптим.

Мээң ажылдап турган үемде кончуг хөй ажыл кылдынган. Чурттуң чүк-чүгүнден чаа туттунуп, сайзырап орар хоорайже хөй нация аныяктар ажылдап кээп турдулар. Мен ол черге баштайгы херээжен удуртукчу турдум. Тыва дылды кончуг эки билир болгаш тыва ажылдакчылар-биле ниити дылды дораан тыптар турдум.

Мээң ол ажылдап турган үемде бүгү тудуглар туттунуп турду: хөй каът чуртталга бажыңнары, чаа эмнелге, дөрт улуг школа, Культура ордузу, башкы училищезиниң бажыңы, спорткомплекс, ооң соонда ХПТУ, дөрт чаа уруглар сады, чаштар ойнаар шөлчүгештер. Ол үеде Чазак оларже улуг кичээнгей салып турган, акша-төгерик үзүктел чок үе-ле болгай.

Мен бир кол кичээнгейни хоорайның ногаанчыдылгазынче угландырган турган мен. Ол дээш чаңгыс эвес удаа шаңналдар-даа ап турдум.

Улуг буганы кастырган мен. Ону мээң адым-биле «Манчина бугазы» дижир апарган. Ол буганы амдыгаа чедир ынчаар адаар чорду.

Ынчан Ак-Довуракка спортчу маргылдаалар, культурлуг хемчеглер хөй эртип, диңмиттиг-ле турган. Улуг бассейнни ажыттым, хөй санныг магазиннерни туттурдум. Хоорайга ниитизи-биле 13 чыл ажылдааш, Хүндүткелдиң демдээ, Улустарның найыралы орденнер-биле, «Ленинниң 100 чылы» медаль-биле шаңнаттым. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик кожууннарның болгаш Ак-Довурак хоорайның чоннары мени дыка эки билир. Ол үеде Чимит-Доржу Байырович Ондар-биле кады ажылдап турдувус. Ажылдап турган үемде, ажылчыннардан неғелдем улуг турганы шын, а оон башка хоржок болгай.

Ак-Довуракка 13 чыл ажылдааш, 1981 чылда Москваже чорупкан мен. Ол улуг хоорайның «Суг канал» черинге инженерлей бердим. Аңаа катап өг-бүлелиг апарган мен. Бүдүрүлге черинге ажылым түннели-биле чаа квартира алдым. Москвага 16 чыл ажылдадым, ийи дугаар өөм ээзи аңаа чок апарды.

1997 чылда Москвадан Красноярск крайда Шарыпово районда Дубининада келген мен. Ол черде Ак-Довурактан көшкен улус хөй болду. Ында каяа анаа олурар мен. Хоорайның хоочуннар чөвүлелиниң даргазы мен, тыва землячествону база удуртуп тур мен.

Кара-хөлчүлер, уругларым адазының төрелдери, чаңгыс чер-чурттугларым мени кайыын уттур. Мендаа оларны каяа уттур мен. 2002 чылда Кара-Хөл школазының 60 чылынче мени баштайгы орус башкы дээш чалаан. Мен ынаар баарымда, дыка-ла белеткенген мен. ТР-ниң амгы өөредилге сайыды П.Морозов база ол школага ажылдап турган болгаш, шыырак дузалады. Сергей Шойгунуң ачазы база ол чер чурттуг, ынчангаш МЧС чери база деткикчи болду. Мен 2 компьютерни, 2 телевизорну, хөй өөредилге номнарын белек кылдыр чедирип бердим. Мээң белек-селээмни дыка сонуургааннар. Меңээ бүгү класстар база белектер сунду. Кажан-бир шагда ажылдап чораан школам мени сактып, үнелеп чоруурунга өөрдүм. Меңээ тураскаатканн стендиде улуг чуруум аскаш, «Эң ынак баштайгы орус башкывыс» деп бижип кааныңга чоргаарландым.

Байырлыг хурал соонда шагдагы өөреникчилерим мени бажыңнарынче чалап, өг-бүле бүрүзү-ле меңээ хой, молдурга, бызаа айтып, изиг ханнадып хүндүледилер.

Иван-биле 1950 чылдарда чурттап турган бажыңым көргеш, аныяк-чалыы турганывысты, Иванның хөглүг хүлүмзүрүүн, узун, шилгедек мага-бодун сактып турдум. Ооң шагда чок ада-иезиниң эрги чуртунга барып сөгүрдүм, чажыым чаштым, уругдарыым кырган ада-иези буянныг-ла улустар чораан деп сагындым.

Дедир ээп турувуста, аалчылар бисти хөй-ле улус үдеди. Мен кара-хөлчүлерим-биле база катап ужуражыр кылдыр дугурушкаш, чарылдым. Мээң Кара-Хөлүм, буянныг-ла оран-дыр деп бодалбиле оон чоруттум – деп, Зоя Феоктисовна сактыышкын чугаазын доосту.

Зоя Феоктисовна Москвага безин 16 чыл иштинде чурттаан хирезинде, арыг тывалаар хевээр болду. Тывалар аразында чурттап оргаш-ла, «тывалавас мен» деп мегелеттинер ийи-чаңгыс тывалар ышкаш эвес. Тыва чонну бодунга шын-на сеткилинден хүлээп алган бо хоочун удуртукчунуң, улуг башкының Кызылда азыраан тыва төрелдеринге дужарымга, ооң дугайында эң-не чылыы-биле сактыр болдулар. Артында «Соңгаарда бистиң төреливис Зоя Феоктисовна» деп чугаалаар болдулар. Ол чамдык орус кериннер ышкаш эвес — тыва чоннуң чаңчылдарын сагыыры, хүндүлээри бистиң талавыстан тускай хүндүткелди чаалап ап турар. Тыважый берген Зоя Феоктисовна бо хүннерде 73 харлыг, ынчалза-даа адак-бышкаа чиик. Төрелзине берген тыва чонунуң, кара-хөлчүлерниң буяны аңаа амдаа чедип-ле чорзунам!

Анзатмаа МОНГУШ.

Хууда архивтен чурук.

Чагаалар аразындан

Токаның эжи

Каа-Хем байы Чолдак-Степанны шупту билир бис. Улуг чогаалчы болгаш күрүне ажылдакчызы Салчак Тока бичиизинде ол бай оруска чалчалап чораан. Ооң кады чалчалап чораан бир эжи – бо-ла Дерзиг, Мерген ынчаар чурттап чораан Сыгыртаа. Ол Сыгыртаа Самдановна Салчак – мээң кат-ием.

Сыгыртаа Токаны бодааргa, үр чурттаан. Ону Мергенниң, Дерзиг-Аксының, Сарыг-Септиң чурттакчылары 1987 чылда хөөржүттүвүс. Мээң бо кат-ием аажок чугаакыр, орустаарынга болгаш орус езу сагыырынга туралыг, дыка эрес болгаш ажылгыр кижи чүве. Аңаа «чалча» деп сөс дыңнадып болбас, аажок хорадаар. Боду Чолдак-Степанны «кончуг ажылчын, дыка кижизиг болгаш сагыш човаачал орус чүве. Мени ол өстүрүп каан» дээр. Ол кожайдан дыка хөй чүвени өөренип алганын чугаалаар.

Кат-ием 1900 чылда төрүттүнген, ооң уруу Катя-биле 1958 чылда өгленип турувуста, шагдала пенсиялай берген турду. Катя ынчан Мерген сүт-бараан фермазынга саанчылап турган, ынчангаш мен ол фермага бызаа кадарып эгеледим. «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп ат тыптып келирге, ол хүндүлүг атты мээң кадайым Екатерина Самбаевна бир дугаарында алыр аас-кежиктиг болган кижи. А мен бодум «Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хүндүлүг атты база-ла чаа тургустунганда алдым.

Токаның Албанчы (Семизей шолалыг) дээр дуңмазының чаражын улус кайгаар, ол Потылицынга кадай болуп чорду. Чашпай, Сурунмаа, Сергей суглар ам чок. Бежендей дээр дуңмазының уруу Сиилинмаа Кызылдың кырганнар бажыңында. Ол дыка томаанныг, шоолуг чүве ыыттавас, ынчалза-даа кожамыктап ырлаанда, кымга-даа алдырбас.

Токаның салгалы-биле кады чурттап келдим. Кат-ием Токаның эжи болурга, олар биске аажок улус, бажыңнарывыска үнчүп-киржип чордувус. Тока Мергенге келирге, бисти база кел дээр.

Кат-ием хуралдарга бо-ла санал бээр, орустап турда, дыка чечен. Мен база хурал-чыыш болурга, анаа көрүп орбас кижи мен. Ынчангаш депутаттап, делегаттап шаг болдум. Даргалар меңээ бола келгилээр, шаңнадып-мактадып-даа чордум. Ооң-на уламындан боор, Токаның 80 харлааны мээң аалымга болган. Мергенден 5 километр Даргат дээр хем унунда мээң чайлаамга машина-балгат мызырт, кижи бажы кизирт турду ийин. Аңаа белеткел база үр болган. Мээң өөм чанынга база бир өгну тиккен. Чүгле өглерни, майгыннарны эвес, кодан иштин, ооң чоок-кавызын база аян-шинчи киирдивис. Компартияның тергиделиниң дендии үези ол. Сарыг-Сепке Токаның музейи, Мергенге Токаның тураскаалы дээш, кылдынган ажыл хөй болган...

Мээң бажыңым биле клуб аразы ырак эвес – боо адым, аът өртем чер. Ынчалза-даа Токаның 105 харлаан юбилейи Мергенге болган дээрзин сөөлүнде билдим. Токаның чалча эжиниң уруу, күдээзи мында деп чүвени кым-даа сагынмаан. Хоочуннар ынчаар-ла уттундуруп каар эвеспе оң. Журналистер безин келбестээн. Эрткен чылын телевидениеден орус аныяк оол баштаан каш кижи мени ийи хүн дургузунда тайга-каскакка тырттырып келди. Ооң түннелин-даа көрбедим. Шаанда Аир, Тамба, Кара-Күске суглар черле мегелевес чүве.

Доржу КАРМА,
Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы, Стахановчу шимчээшкиннiң шалыпчызы.

Татьяна хүнү – студентилерниң байырлалы

ЭҢ-НЕ СОЛУН ЧАЛЫЫ НАЗЫН

Бүгү ыдыктыгларның камгалакчызы ыдыктыг Татьянаның ады-биле бо хүнну адаан. Ол хүн төрүттүнген ургларны Татьяна деп адап турганы чугаажок. Ынчангаш даарта Татьяналарның дөгерезинге байырлал-дыр. Ыдыктыг Татьяна Москваның Күрүне университединиң база камгалакчызы болуп турар, чүге дизе ол хүнде МКУ-ну ажыдар дугайында доктаалга ат салган болуп турар. Оон бээр-ле декабрьнің 25—эртем-билигже чүткүлдүг бүгү кижилерниң, студентилерниң, байырлалы апарган.

Тыва Республиканың өөредилге черлеринде ниитизи-биле бөгүн 16 муң студентилер өөренип турар, а Тывадан дашкар 6 муң. Тыванның студентилери боттарының байырлал хүнүн канчаар уткуп турарын бөгүнгү «Шынның» арнында оларның чагааларындан билип ап болур силер. Оон аңгыда бистиң студентилеривис шупту катчып алгаш, солун оюн-тоглаа, спортчу маргылдааларны, янзы-бүрү мөөрейлерни эрттирип турар.

Дүүн С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга бажыңынга Студентилер байырлалынга тураскааткан солун дыштанылга кежээзи болуп эрткен. Аңаа найысылал Кызылдың дээди, ортумак өөредилге черлериниң студентилери мага хандыр дыштанып, ойнап-хөглээн. Салым-чаяанныг аныяк ыраажыларның, брейд-данс «Бузут», Брейк-Сити танцы бөлүктериниң, «Парни смеха» КВН командазының солун күүселделерлиг концертин аныяктар улуг өөрүшкү-биле көрген. Оон аңгыда бүгү өөредилге черлеринге дыштанылга кежээлери, хоорайның клубтарынга дискотекалар студентилерни хөглеткен.

Ам студентилер чагааларын силерге сонуургаттывыс.

АЛДАН ХАРЛЫГ ТЕХНИКУМДА

Тыванның көдээ ажыл-агый техникуму — найысылалывыстың хоочун өөредилге черлериниң бирээзи. Чоокта чаа ол 60 чыл болган юбилейин демдеглеп эрттирген байырлалга Тыва Республиканың ат-сураглыг кижилери аалдап кээп киришкен. Ылаңгыя Москвадан аалчы Россияның Маадыры Сергей Күжүгетович Шойгу-биле ужуражылга уттундурбас солун болуушкун болуп арткан.

Юбилейге техникумнуң башкылары-даа, студентилери-даа ыяк белеткенип, арыг-силигленип, ногаанчыдылгазын кылып, хөй ажылды кылган. Аалчыларга солун программалыг концертти студентилер бараалгаткан.

Студентилер байырлалы – Татьяна хүнүнде техникумувуска база солун дыштанылга кежээзи болуп эртер. Аңаа бөлүк бүрүзү идепкейлиг киржир дээш, шагдала белеткенип эгелээн бис.

Байырлалдың кол өзээ – Татьяналар мөөрейи. Чүге дизе ол хүн оларның хүнү болгай. Мерген угаанныг, иштики болгаш даштыкы делегейи чараш, мөзү-бүдүштүг, бодун шын ап билир Татьяналы – чараш кысты шилиир бис.

Техникумга солун дыштанылга кежээлерин уран чүүл удуртукчузу башкывыс Кара-кыс Шыдыраевна Ондар удуртуп эрттирип турар. Чогаадыкчы салым-чаяанныг башкывыска ол дээш өөрүп мөгейбес аргавыс чок.

Бистиң фермер ажыл-агыйының бөлүүнүң куратор башкызы Светлана Сарыгларовна Хапылак – байлак дуржулгалыг башкыларның бирээзи. Ол Тывада көдээ ажыл-агый талазы-биле баштайгы дээди эртемниглерниң бирээзи. Башкылаашкын ажылы-биле чергелештир солун практиктиг арга-дуржулгалыг башкывыстыр. Башкывыс солун кижилерни бөлүүвүс-биле ужуражылгаже чалап, биске ужураштырып турар.

Студентилер байырлалын таварыштыр бүгү студентилерге изиг байыр! Татьяна хүнүн солун кылдыр эрттирээлиңер!

Лилия БАЗЫР,
техникумнуң доозукчу студентизи.

ЧУРУКТАРДА: Техникумга «Мода театры» мөөрейде чараш кыстар; С.С.Хапылактың фермерлер бөлүү Лазо Монгуш-биле ужуражылга үезинде.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

ААС ЧОГААЛ – ЧАЛГЫНЫМ

Мындыг эгелиг чагааны редакцияже Аясмаа Өпей чоруткан. Ол — Кызылдың уран чүүл училищезиниң сургуулу. Бо чайын киреринің экзаменнерин чедиишкинниг дужаагаш, бирги курста өөренип турар.

Аясмаа бичиизинден-не уран чүүлге сонуургалдыг, салым-чаяанныг өг-бүлеге төрүттүнген болгаш уран чүүл училищезин шилип алганы чугаажок. Оон ачазы Андрей Өпей— Бай-Тайганың Кара-Хөл чурттуг. Бүгү назынында Тээлиниң Культура бажыңынга ажылдап келген. Ол салым-чаяанныг ыраажы, кайгамчык хөөмейжи. Уран чүүлдү сайзырадып, аныяк-өскен ортузунга суртаалдап келгени дээш ол «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты чедип алган.

Аясмаа ада-иези болгаш дуңмалары-биле чажындан школа доскуже чедир өг-бүле фестивальдарынга, уран чүүл мөөрейлеринге киржип келген. Өпейлерниң салым-чаяанныг өг-бүлезин «Үстүү-Хүрээ» дириг хөгжүм мөөрейинге бир тускай номинацияга тиилекчи болганының херечизи болганымны сактып ор мен. Ынчангы школачы Аясмаа ам студент апарганы өөрүнчүг-дүр. Аңаа эки өөредилгени, чогаадыкчы чедиишкиннерни күзеп каалы. Аясмаа адазының изин изеп, келир үеде Тыванның уран чүүлүн улам сайзырадыр кадрларының бирээзи болур дээрзинге идегел улуг. Эки өөрен, Аясмаа!

«Шынның» культура килдизи.

Экии, хүндүлүг «Шын» солуннуң редакциязы!

Силерниң бүгү ажылдакчыларыңарга журналисчи чедиишкиннерни күзедим.

Мен «Шын» солунче бир дугаар чагаа бижип олур мен. Кызылдың уран чүүл училищезиниң бирги курузунда өөренип тур мен. Студентилер хүнүн таварыштыр училищеде кады өөренип турар эштеримге солун дамчыштыр байыр чедирерин чөпшээреп көрүңер. Бистер эп-найыралдыг, бир демниг өөренип тур бис. Шупту уран чүүлге ынак бис, училищени доскаш, тускай мергежилдиг кадрлар боп, Тывавыстың культура албан черлериниң ажылдакчылары болур күзелдиг бис.

Бистиң училищеде аас чогаал бөлүү тургустунган, оон кежигүннери бис. Тыва улустуң хөгжүм херекселдеринге ойнап, улустуң ырларын ырлап тур бис, а хөөмейсыгытты оолдарывыс тааланчыг күүседип турар. Чаа-ла бирги курста өөренип турардаа болзувусса, хоорай байырлалдарынга киржип, ол-бо черлерге концерттерни үндүрүп, чалаттырып турар апарганывыс өөрүнчүг-дүр. Аас чогаал, уран чүүл бисти улам чалгынналдырган. Училищеге өөренири дыка солун-дур. Кызылдың уран чүүл училищезин Тыванның кандыг алдарлыг кижилери дооспаан дээр! Оларның соон салгап, училищениң сургуулдары болганывыска чоргаарланып чор бис. Бо чартык чылдың дургузунда безин дыка-ла хөй чүүлдерни билип алдывыс. Өөренири солун-даа, берге-даа-дыр. «Чүгле кызымаккай, чүткүлдүг, бот-кичээлдээринче бодун чагырып билир кижилер училищени доозуп шыдаар» дээн башкыларывыс чагыг-сөзүн утпайн чор бис. Шынап-ла, бот-кичээлге хөй це негеттинер дээрзин билдивис. Ынчангаш уран чүүлдүң кижилери дээрге чүгле ырлап, танцылаар амыр улус деп бодап чоруур улус бар чадавас, ол ындыг эвес, теория кырында хөй билигни чедип ап, практика кырында хөй кичээлдээринден дыка хамааржыр.

Башкыларывыска четтиргенивисти илередип ор мен. Өөредиринден аңгыда, бистерни культурлуг дыштандырып, солун уткалыг, янзы-бүрү темаларлыг кежээлерни башкыларывыс эрттиржип турар. Ол бүгү назынывыста уттундурбас болуушкуннар болуп артар боор.

Студентилеп, өөренир аас-кежиктиг болганывыс ада-иевистиң ачы-буяны дээрзин база билип чор бис. Ынчангаш студент чылдар солун болзун дээш идепкейлиг болур ужурлуг.

Аясмаа ӨПЕЙ,
студент.

ДААРТАГЫ СТУДЕНТИЛЕР

Кызылдың № 15 дугаар школа-лицейи республикада эң шыырак дээннерниң бирээзи. Республика, Россия чергелиг мөөрейлерге бо лицей удаадараа тиилекчи болуп келген. Мурнады хөгжүдер национал төлевилел «Өөредилгени» амыдыралга боттандырар талазы-биле чогаадыкчы ажылдар ында чоруп турар.

Бо эртип турар неделяда лицей республикадан келген өөредилге килдистериниң эргелекчилерин, школа директорларын болгаш башкыларны хүлээп ап, бодунуң оранжавазын, чедиишкиннерин, чаартылгаларын аалчыларынга таныштырган.

Лицейниң бир чоргааралы – информатика кабинеди. Ол амгы үениң техниктиг дериг-херекселдери-биле четчелеттинген. Компьютер технологиязының бүгү чажыттарын уруглар ында өөренип турар. Оларның аразында келир үениң студентилери хөй деп дидими-биле чугаалап болур, чүге дизе оон доозукчулары олимпиадаларга тиилекчи болгаш ТКУ-же шылгалда чок кирип ап турарлар.

ЧУРУКТА: информатика кабинединде кичээл үези.

В.БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

«Тываэнергосептелге» ККБ-ниң берип турары электри энергиязынга 2007 чылда тарифтерни тургузарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТАРИФТЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АЛБАННЫҢ ДОКТААЛЫ

2006 чылдың декабрь 27 № 40

«Электри болгаш чылыг энергиязынга тарифтерни күрүнеден таарыштырарының дугайында» 1995 чылдың апрель 14-те № 41 Федералдыг хоойлуга, РФ-тиң Чазааның 2004 чылдың февраль 26-да «Россия Федерациязында электри болгаш чылыг энергияларынга хамаарыштыр өртектер тургузарының дугайында» № 109 доктаалынга дүүштүр Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының **доктаадыры болза:**

1. «Тываэнергосептелге» ККБ-ниң Мөңгүн-Тайга кожуунуң хереглекчилеринге берип турары электри энергиязынга тарифтерни 2007 чылдың январь 1-ден мынчаар тургузуп киирер:

—чурттакчы чонга—130 көп.(кВт. ш.(НӨҮ чокка);

—бюджетте болгаш өске-даа хереглекчилерге—150 көп.(кВт.ш. (НӨҮ чокка).

2.Бо доктаалдың 1 пунктузу-биле тургустунган тариф 2007 чылдың январь 1-ден декабрь 31-ге чедир күштүг болур.

3.«Тываэнергосептелге» ККБ бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парладыр.

Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанның удуртукчузунуң албан-хүлээлгезин күүседип турар М.К.АНАЙ-ООЛ.

ДЫҢНАДЫП ТУР

Федералдыг саң-хөө-бюджет хайгааралының Тыва Республикада девискээр эргелели Тыва Республиканың чурттакчы чонунга болгаш өнчүнүң бүгү хевирлериниң организацияларынга дараазында чүүлдү дыңнадып тур: «Валюта таарыштырылгазының болгаш валюта контролюнуң дугайында» 2003 чылдың декабрь 10-да № 173 Федералдыг хоойлунуң 22 чүүлүнүң 2 болгаш 3 кезээнге, Россия Федерациязының Чазааның 2004 чылдың июнь 15 № 278 доктаалы-биле бадылаан Федералдыг саң-хөө-бюджет хайгааралының дугайында Дүрүмнүң 1, 4 пунктуларынга дүүштүр Россия Федерациязының Чазааның төлээлеттирген күүсекчи эргечагырганың валютага контроль органы Федералдыг саң-хөө-бюджет хайгааралының албаны болгаш ооң девискээр органнары болур.

Федералдыг саң-хөө-бюджет хайгааарал албанының Тыва Республикада Девискээр эргелелиниң дугайында Федералдыг саң-хөө-бюджет хайгаарал албанының 2006 чылдың июнь 28-те № 62 дужаалы-биле бадылаан Дүрүм езугаар Тыва Республиканың девискээринге валюта талазы-биле контроль ажыл-чорудулгазын болгаш саң-хөө-бюджет адырынга хайгаарал болгаш контроль талазы-биле ажыл-чорудулганы Федералдыг саң-хөө-бюджет хайгаарал албанының Тыва Республикада Девискээр эргелели боттандырар.

Бо айтырыгга сонуургалдыг, хамаарылгалыг бүгү кижилерни Россия Федерациязының валюта хоойлужудулгазын сагып турарының талазы-биле информацияны болгаш валюта таарыштырылгазының база валюта контролюнуң органнарының актыларын дараазында адресче чорударын дилеп тур бис:

667010, Кызыл хоорай,
Горная кудумчузу, 104 (дааранылга фабриказының бажыңы, кабинет 4),
тел.(факс 5-22-16).

Кызыл хоорайның аэропортунуң самолеттарының ужудуушкун чорударының ЧУРУМУ (тус черниң шагы-биле)

Код АК	Рейс номери	Чорудар аэропорт	Хүлээп алыр аэропорт	Ужуп үнер шагы	Кээр шагы	Удаа-дараазы	Күүсел-дениң үези	Само-леттуң хевири	Экономика тариви рубльге	Бир кило-грамм чүүк дээш тариф рубльге
ТЖ	665	Кызыл	Кунгуртуг	09.00	10.30	1356	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	4560-00 (1110-00)	45-60
ТЖ	666	Кунгуртуг	Кызыл	10.40	12.10	1356	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	4560-00 (1110-00)	45-60
ТЖ	691	Кызыл	Тожу	09.10	10.10	1356	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	3040-00 (915-00)	30-40
ТЖ	692	Тожу	Кызыл	10.20	11.20	1356	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	3040-00 (915-00)	30-40
ТЖ	645	Кызыл	Тожу	09.20	10.20	36	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	3040-00 (915-00)	30-40
ТЖ	645	Тожу	Ырбан	10.30	10.45	36	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	3795-00 (982-00)	37-95
ТЖ	646	Ырбан	Тожу	10.55	11.10	36	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	3795-00 (982-00)	37-95
ТЖ	646	Тожу	Кызыл	11.20	12.20	36	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	3040-00 (915-00)	30-40
ТЖ	647	Кызыл	Тожу	09.20	10.20	15	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	3040-00 (915-00)	30-40
ТЖ	647	Тожу	Хамсара	10.30	11.00	15	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	1520-00 (435-00)	15-20
ТЖ	648	Хамсара	Тожу	11.10	11.40	15	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	1520-00 (435-00)	15-20
ТЖ	648	Тожу	Кызыл	11.50	12.50	15	29.10.2006—31.03.2007	МИ-8	3040-00 (915-00)	30-40

ЧҮДҮКЧҮЛЕРГЕ ДЫҢНАДЫГ

Шагаа байырлалының соонда Чырыткылыг Далай-Лама башкының чылдың-на берип турар ээлчеглиг өөредии болгаш номналы март 3-тен 14-ке чедир Индияның Дарамсала хоорайынга болуп эртерин Тыванның чүдүкчүлеринге дыңнадып тур. Ниити чарыгдал 45 муң рубль болур. Ооң иштинде Красноярск – Дели – Красноярск аразының аай-дедир авиабилет өртээ 23 муң хире рубль. Ужар хүнү — февраль 27. Эрттирилге чөпшээрели (виза) алыр документилерни январь 30-ге чедир дужаар.

Харылзажыр телефоннар: 3-81-77; 8-906-997-5115.

Конкурска киржиңер

Тыва Республика талазы-биле Россияның ФНА-ның районнар аразының № 4 инспекциязы Тыва Республика талазы-биле Россияның № 4 ФНАИ-ниң (2006 чылдың декабрь 16-да № 167 (17304). күрүненин хамааты албанының хостуг албан-дужаалдарынга (кадрлар курлавырынга киирериниң конкурузу) конкурс **2006 чылдың февраль 19-та 10.00 шакта** дараазында адреске болуп эртер: **Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана хоорай, Ленин кудумчузу, 33 «а».**

Демир-Сал

Шаг-шаанда бистиң Улуг-Хем кожуунга үш кончуг улуг халаптың бирээзи – суг үери ол-ла чооккавы Алдыы-Шынаада, Буура дагның белинге кезек аалдарны, оларның мал-маганын таварып эрткен. Ол кончуг үер Буура даавыстың Ыдыкка бичии-ле четпейн чавырлып батканын мээң өгбелерим сактып чугаалажыр чораан чүве.

Улуг үер кижи когаралдарынга база чедирген. Бир аныяк, ийи улгады берген назылыг херээженнер ийи оолдары-биле турган материалдан демир-сал кылып алгаш эштип, тынныг артканнар. Буура кырында Улуг-Ой бажынга чедир көдүрүлген суг хенертен чавызап бадарга, сал будукка ылдыртына берген. Тургустунуп келген байдалда «чыда өлүр чылан эвес» дээш, кадайлар даг кырынга-ла бөөдей чадыр тудуп алганнар. Ол үеде Буура кырынга аң-мең хөй турган. Кадайлар оларны дузактап, ооң эъди-биле амыдырап чораннар. Кадайның оглу чадырга оттулар ыяш чыып чорааш, өске бир херээжен кижиге таваржы берген, сөөлүнде ол кижи ийи кыс уругну оолдан божаан. Шак ынчалдыр кижи амытанның угу-салгалы үзүлбээн деп, өгбелерим чугаалажып чораан.

1950-1960 чылдар үезинде мээң аңчы даайларым Дөкпер-оол Донгак, Даваа Донгак дээш, өскелердаа Хемир-Сугнуң хем ишти-биле чаныып кел чорааннар. Даайларым Буура кырынга дииң черле турар, ынчангаш аңаа ийи-үш хонуптар деп дугурушкаш, артып кааннар. Олар Улуг-Ой бажында черде хөмдүне берген салга таваржы бергеннер. Ону туткан материалды сонуургап көргеш, каапканнар.

1981 чылдың ноябрь айда Ыдыктыгның Буура кырынче дииннеп үндүвүс. Черле сонуургаачал болгаш, ынчангы салды дилегзинип тур мен. Тып алган мен, черде кадалы берген чыдар чорду. Ийи караам-биле көргеним салды аңчыларга чугаалаарымга, база билир болдулар. Шаанда 5 кижиниң амы-тынын алган ол төөгүнүң салын Кызылга эккеп, чаа музейге делгеп салза кандыг ирги деп бодалдыг мен. Чон-даа сонуургап көргей.

Владимир МААЖЫК.
Кызыл-Арыг суур.

Күрүне Думазының депутады, Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң даргазы Ч.Ч-Д. Ондар Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Тыва Республиканың улус өөредилгезиниң болгаш культуразының хоочуну

Майнак Онаңович
СААЯНЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илередип тур.

e-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге —1-03-88, чагаа —1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери—1-17-09, 1-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8325. Чагыг 8.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массальг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003.
ТР-ниң Парлалга болгаш массальг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.